

Анотація

Вивчення етнічної ментальності – нині ключова проблема міжкультурної комунікації. З огляду на потребу активізації міжкультурного співробітництва та міжкультурної комунікації постає необхідність в обміні культурними надбаннями, зокрема в галузі літератури. Оскільки українська та англійська художні літератури мають значний національно маркований компонент, то вивчення способів відтворення етнічного колориту в перекладі шляхом декодування рис етнічної ментальності стає особливо необхідним. Актуальність дослідження зумовлена його націленістю на розкриття особливостей етнолексем, які несуть національну своєрідність народу.

Ключові слова: етнокультурна лексема; культурно-маркована лексика; реалія; національний колорит; контекстуальне оточення; переклад реалій.

Національно-культурні мовні компоненти можуть виконувати текстотвірну функцію, за таких умов вони актуалізуються, набувають значної емоційно-експресивної сили, ознак образності, аксіологічної характеристики. Навколо таких компонентів виникають розгалужені асоціативні утворення; вони нерідко зазнають семантичних трансформацій, їхня попередня етнічна вмотивованість зберігається, але в метафоризованих і символізованих виявах. У конкретних текстових реалізаціях таке слово-образ розкриває повноту свого внутрішнього вмісту, стає визначальним чинником формування семантичної структури. Об'єктом дослідження тут є етнокультурні лексеми або культурно-маркована лексика, а предметом дослідження – способи перекладу етнокультурних лексем англійською мовою.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей специфічної національно-культурної інформації в лексико-семантичній системі української мови художнього стилю мовлення та їх адекватному перекладі.

Основними методами дослідження є метод аналізу словникових дефініцій, який було використано при визначенні значення етнокультурно маркованих лексем, метод синтезу отриманих результатів, а також описовий та порівняльний методи. У роботі також було використано елементи кількісного аналізу для встановлення репрезентативності отриманих результатів аналізу.

Матеріал дослідження склали одиниці культурно-маркованої лексики, дібрані методом суцільної вибірки з україномовних художніх джерел.

У першому розділі подаються деякі теоретичні підходи до питань перекладу, його типів та видів; описується техніка перекладу за допомогою ситуативної моделі; розглядаються етнолексеми як частина мовної картини світу нації; подається інформація про трансформації, які використовуються під час перекладу. Йдеться про те, що у контексті загальної проблематики національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності загалом особливого теоретичного і практичного інтересу в перекладознавстві набуває проблема реалій. Вони щільно пов'язані з виразом національної форми у перекладі. Великим недоліком української теорії перекладу є недостатня розробленість проблем національної форми у перекладі. Сучасна семасіологія, лінгвокраїнознавство, зіставна стилістика, трансляційна лінгвістика акцентують культурну зумовленість змістового плану слова, історичну, соціальну, національну співвіднесеність мовних одиниць з явищами певної культури. Це не суперечить перекладності як філологічному принципу, оскільки загальний арсенал зафіксованого в лексиці пізнаного буття переважно збігаються в усіх розвинених сучасних мовах, хоча лексична конкретизація дійсності – розчленування буття на поняття, що їх виражають слова чи словосполучення, – у різних мовах відбувається по-різному. Реалії вважаються чи не найнебезпечнішими з «підводних каменів», які доводиться долати перекладачам, покликаним якомога правдивіше, точніше, вірніше передати авторський почерк засобами іншої мови. Для цього необхідно, щоб перекладач володів не тільки певним знанням та

хистом, а й певною перекладацькою сміливістю. Ці неперекладні одиниці – найцікавіші: невід’ємні від місця та епохи, вони дають найбільше для пізнання способу мислення, побуту й історії носіїв мови-джерела, найщільніше зв’язані з підтекстом твору.

У другому розділі проводиться аналіз перекладу етнокультурної лексики. Встановлено, що основні труднощі при їх перекладі – це, по-перше, відсутність у мові-реципієнті відповідника – повного чи часткового – у зв’язку з відсутністю в носії цієї мови позначуваного реалією референта; і, по-друге, необхідність, водночас із денотативним значенням реалії, передавати колорит і конотації її національного та історичного забарвлення. Справа ускладнюється і потребою враховувати цілу низку умов, що надають певним явищам життя різне словесне відображення. Виникнення реалій не залежить від наших уподобань, вони зумовлені суспільною необхідністю, позамовними чинниками. Реалії належать до диференційних мовних явищ. Ідейно-естетична цінність, пізнавальне значення цього розряду лексики як репрезентантів змісту твору надзвичайно важливі. Реалії щільно пов’язані з національним колоритом та національною самобутністю.

На основі зіставлення англомовних перекладів прози з їхніми оригіналами можна дійти висновку про дієві способи трансляційного перейменування етнолексем: транскрипція (транслітерація); гіперонімічне перейменування; дескриптивна перифраза; комбінована реномінація; калькування, повне і часткове; міжмовна транспозиція на конотативному рівні; метод уподібнення (субституції); віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад;) контекстуальне розтлумачення (інтерпретація) етнолексем.

Summary

Studying of ethnic mentality is now a key problem of cross-cultural communication. To intensify cross-cultural cooperation and cross-cultural

communication, there is a need for the exchange of cultural achievements, in particular in the field of literature. Since Ukrainian and English fiction have a significant nationally marked component, the study of ways to reproduce ethnic color in translation by decoding the features of ethnic mentality becomes especially urgent. The relevance of the study is due to its focus on revealing the characteristics of ethnocultural lexemes, carrying the national identity of the people.

Keywords: ethnocultural lexeme; cultural and marked vocabulary; realism; national flavor; contextual environment; translation of realities.

Nationally cultural language components can perform textual function, under such conditions they are actualized, acquire significant emotionally expressive power, signs of imagery, axiological characterization. Wide associative formations arise around such components; they often undergo semantic transformations, their previous ethnic motivation persists, but in metaphorized and symbolized manifestations. In specific text implementations, such an image word reveals the completeness of its internal content, becomes a determining factor in the formation of the semantic structure. The object of research here is ethnocultural lexemes or culturally marked vocabulary, and the subject of research is ways to translate ethnocultural lexemes into English.

The purpose of the study is to highlight the peculiarities of specific national and cultural information in the lexico-semantic system of the Ukrainian fiction and their adequate translation.

The main methods of research are the method of analyzing dictionary definitions, used to determine the meaning of ethnocultural lexemes, the method of synthesis of the results, as well as descriptive and comparative methods.

Elements of quantitative analysis were also used to establish the obtained analysis results.

The material of the research has been culturally-marked elements selected from Ukrainian fiction sources.

The first section presents some theoretical approaches to translation issues, its types and kinds; describes the translation technique using a situational model;

ethnolexemes are considered as part of the linguistic view of the world of any nation; provides information about the transformations used during the process of translation.

The point is that in the context of the general problems of the national-cultural specifics of language and speech activity in general, the problem of realities acquires a special theoretical and practical interest in translation studies. They are closely related to the expression of the national form in translation. A big drawback of the Ukrainian theory of translation is the lack of development of problems of the national form in translation. Modern semasiology, linguo-country studies, comparable stylistics, translational linguistics emphasize the cultural conditioning of the content plan of the word, the historical, social, national correlation of linguistic units with the phenomena of a certain culture. This does not contradict translation as a philological principle, since the general arsenal of the known being fixed in the vocabulary mainly coincides in all developed modern languages, although the lexical concretization of reality - the dismemberment of being into concepts expressed by words or phrases - occurs in different languages. Realities are considered perhaps the most dangerous of the "pitfalls" that translators have to overcome, designed to convey the author's handwriting as truthfully as possible, more precisely, or rather by means of another language. This requires that the translator has not only a certain knowledge and talent, but also a certain translation courage. These untranslatable units are the most interesting: inseparable from the place and era, they give the most for the knowledge of the way of thinking, life and history of native speakers of the source language, most closely related to the subtext of the work.

The second section analyzes the translation of ethnocultural vocabulary. It is established that the main difficulties in their translation are, firstly, the absence of a corresponding in the recipient language – full or partial – due to the absence of a referent denoted by reality in the native speaker; and, secondly, the need, at the same time with the denotative meaning of reality, to convey the color and connotations of its national and historical coloring.

The matter is complicated by the need to take into account a number of conditions that give certain phenomena of life a different verbal reflection. The emergence of realities does not depend on our preferences, they are due to social necessity, extraordinary factors. Realities refer to differential linguistic phenomena. The ideological and aesthetic value, the cognitive significance of this category of vocabulary as representatives of the content of the work are extremely important. Ethnolexemes are tightly connected with national color and national identity.

Based on the comparison of English translations of prose with their originals, we can come to the conclusion about the effective ways of rendering Ukrainian ethnolexem into English: transcription (transliteration); hyperonymous renaming; descriptive periphrase; combined renomination; calc (full and partial); interlingual transposition at the connotative level; method of substitutions; finding a situational counterpart (contextual translation;) contextual interpretation of ethnolexemes.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ЕТНОЛЕКСИКА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ	12
1.1. Мова і народна культура	12
1.2. Етнолінгвістичні аспекти тексту	17
1.3. Національний колорит етнолексем	28
1.4. Історія і суть терміна «реалія».....	33
1.5. Види реалій	37
1.6. Прийоми передачі слів, які позначають національно-специфічні реалії .	39
1.7. Історія вітчизняного перекладу	40
Висновки до Розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОЛЕКСЕМ У ПЕРЕКЛАДІ	45
2.1. Способи перекладу реалій.....	45
2.2. Транскрипція	49
2.3. Гіперонімічне перейменування	54
2.4. Дескриптивна перифраза.....	56
2.5. Комбінована реномінація	58
2.6. Калькування як особливий вид запозичення	60
2.7. Транспозиція на конотативному рівні	62
2.8. Метод уподібнення	65
2.9. Контекстуальне розтлумачення реалій	66
2.10. Ситуативний відповідник	67
Висновки до Розділу 2	75
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	78
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Вивчення етнічної ментальності – нині ключова проблема міжкультурної комунікації. З огляду на потребу активізації міжкультурного співробітництва та міжкультурної комунікації постає необхідність в обміні культурними надбаннями, зокрема в галузі літератури. «Оскільки українська та англійська художні літератури мають значний національно маркований компонент, то вивчення способів відтворення етнічного колориту в перекладі шляхом декодування рис етнічної ментальності стає особливо необхідним» [2].

До того ж сьогодні також набувають значної актуальності такі мовознавчі галузі, як етнолінгвістика, психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокультурологія, теорія міжкультурної комунікації, тому це дослідження, є на часі і покликане розв'язати хоча б деякі питання міжкультурної взаємодії у плані відтворення етнолексем мовою перекладу.

Актуальність дослідження зумовлена його націленістю на розкриття особливостей етнолексем, які несуть національну своєрідність народу.

У системно-семантичній організації української мови визначається потенціал національно-культурних знаків як елементів текстотворення. у широкому плані – як складників дискурсного виміру. При формуванні комплексних уявлень про національну мову як поліпарадигматичну сутність, що відбиває концептуальні засади культурного простору, через компетенційні чинники смислового рівня виявляються мовно-естетичні функції компонентів висловлювання. Комплексний дискурсний аналіз мовного матеріалу відкриває перспективи виокремлення психолінгвістичних рис картини світу українців, мовного типу та мовної особистості [18].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерська робота пов'язана з проблематикою наукової теми кафедри германської філології та перекладознавства «Проблеми лексико-граматичної семантики, прагматики та стилістики в когнітивно-дискурсивній парадигмі».

Об'єктом дослідження є етнокультурні лексеми або реалії.

Предмет дослідження – способи перекладу етнокультурних лексем англійською мовою.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей специфічної національно-культурної інформації в лексико-семантичній системі української мови художнього стилю мовлення та їх адекватному перекладі.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- узагальнити досвід дослідження семантики культурно-маркованих лексичних одиниць і визначити методи їхнього аналізу;
- дослідити особливості функціонування етнолексем в українській мові;
- встановити засоби організації етнокультурної компетенції;
- з'ясувати мінімальні одиниці представлення в мові етнокультурної компетенції;
- вибрати адекватні шляхи перекладу етнолексем та проаналізувати здійснений переклад відповідно до контекстуального оточення.

Основними **методами дослідження** є метод аналізу словникових дефініцій, який було використано при визначенні значення етнокультурно маркованих лексем, метод синтезу отриманих результатів, а також описовий та порівняльний методи. У роботі також було використано елементи кількісного аналізу для встановлення репрезентативності отриманих результатів аналізу.

Матеріал дослідження склали одиниці культурно-маркованої лексики, тобто етнолексеми, дібрані методом суцільної вибірки з україномовних художніх джерел.

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті культурних особливостей носіїв культури крізь призму культурно-детермінованих одиниць мови, у висвітленні однієї з важливих проблем сучасної лінгвістики – взаємозумовленості семантики мовних одиниць і національної культури.

Практична цінність наукової праці зумовлена тим, що її матеріали можна використати у викладанні нормативних курсів основ перекладознавства, теорії та практики перекладу з української мови, порівняльної лексикології та стилістики англійської та української мов, а також у спецкурсах «Трансформаційний аспект перекладу етнолексем», а також підготовці підручників та посібників. Результати проведеного дослідження сприятимуть удосконаленню практики перекладу з української мови на англійську.

Апробація роботи. Бойко Ю.П., Коломієць А.В., Площинська Т.С. Перекладацькі рішення крізь призму моделей перекладу. *Міжнародна інтернет конференція «Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану»*, 12 грудня, 2022 р., м. Одеса, Україна.

Структура дослідження визначена його метою та завданнями, складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел та додатків.

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, вказується її актуальність, визначаються мета й завдання дослідження, обґрунтовується його теоретичне та практичне значення.

У **першому розділі** подаються деякі теоретичні підходи до питань перекладу, його типів та видів; описується техніка перекладу за допомогою ситуативної моделі; розглядаються етнолексеми як частина мовної картини світу нації; подається інформація про трансформації, які використовуються під час перекладу.

У **другому розділі** проводиться аналіз перекладу етнокультурної лексики.

У **висновках** узагальнено результати виконаного дослідження, сформульовано основні висновки.

РОЗДІЛ 1. ЕТНОЛЕКСИКА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

1.1. Мова і народна культура

«Національно-культурні мовні компоненти можуть виконувати текстотвірну функцію, за таких умов вони актуалізуються, набувають значної емоційно-експресивної сили, ознак образності, аксіологічної характеристики. Навколо таких компонентів виникають розгалужені асоціативні утворення; вони нерідко зазнають семантичних трансформацій, їхня попередня етнічна вмотивованість зберігається, але в метафоризованих і символізованих виявах. У конкретних текстових реалізаціях таке слово-образ розкриває повноту свого внутрішнього вмісту, стає визначальним чинником формування семантичної структури» [19].

Соціокультурний за своєю сутністю мовний компонент може ставати органічною деталлю в зображенні типових національно орієнтованих ситуацій. Від позначення побутової прикмети до образного узагальнення пролягає шлях слова у процесі формування художнього тексту, визначення його ідейно-естетичного спрямування. Наприклад, Б. Грінченко на базі первинного звороту *лізти з чобітьми в душу* створює образ *постолів* як носія грубої сили, втручання в чуже життя: «Хай, хто хоче, з *постолами* Лізе в душу до людини. Щоб примусити всіх думати Одновірне, без обміни...», порівняйте приказку: «Куди ти вбрався на стіл з *постолами*? « (М Номи). У Ліни Костенко слово-образ *пшоно* перетворюється на ознаку пустопорожнього базікання. Пшоно «заплутується у волоссі, сиплеться за комір, застряє у зборах одержі, потрапляє навіть у черевички і нестерпно муляє ноги»; сипучі піски пшона – це і є необов'язкові, нікчемні слова. Порівняйте використання слова-поняття *пшоно* на позначення бідності, невибагливості: «Сало, люлька, кремінь, криця. Казанок, мішок *пшона*...» (Я. Щоголів).

Наявність розвинутої системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій, зумовлених, зокрема, християнською етикою і мораллю, не заперечує природного вияву національно своєрідного в аксіологічній діяльності носіїв

окремої мови, що засвідчує особливості їх світосприймання. Аксіологічне значення багатьох потенційно оцінних слів і словесних утворень, до того ж нерідко корегованого в умовах більш або менш розгорнутого дискурсу, настільки пов'язане з національно-культурним життям, що поза ним нерідко втрачає свої якості, стає маловиразним, принаймні індиферентним щодо народних уявлень про ціннісне, вартісне. Серед назв об'єктів оцінювання виділяється численний шар іменникових слів і словосполучень, у семантичній структурі яких значення оцінки передається без аксіологічних предикатів, незалежно від суб'єкта, лише завдяки помітному національно-культурному забарвленню. Звичайно, в межах модально-оцінної рамки такі носії оцінності уточнюють, підсилюють або послаблюють своє аксіологічне наповнення, проте побічні семантичні трансформації не позбавляють словесний комплекс властивих йому оцінних конотацій. Історична «прив'язаність» до подій і явищ суспільного життя ускладнює структуру оцінного значення, дозволяє утворити на ґрунті часткових оцінок загальнооцінний підсумок, що передає ілюктивну силу рекомендації, схвалення, заборони, засудження тощо. Однак загальна оцінність залишається істинною навіть при переважному аксіологічному маркуванні, якщо чинник етнопсихологічного, соціокультурного спрямування стає визначальною ознакою. Як відзначив Г. Грабович, поняття-символ *козак* і *могила* поєднувалися в творчості Т. Шевченка в один комплексний образ: «козацька спільна могила постає як священна гробниця, по суті, храм ідеальної спільності»; отож в історико-культурному аспекті уявлення про могили як уособлення козацької долі викликають лише позитивний ефект, порівняйте: «Степ і степ, ревуть пороги, І *могили*-гори. Там родилась, гарцювала Козацькая воля» і под.; порівняймо також:

Зі мною говорять *могили*
 Устами колишніх людей,
 І їх нерозтрачені сили
 Пливають до моїх грудей.

(В. Симоненко)

У народнопоетичних текстах знаками «плюс» і «мінус» оцінюються зовнішні ознаки українця відповідно до народних ідеалів краси, досконалості, наприклад: *карії очі, чорнії брови* і под. визначають позитив, *рудий, руда* – негатив тощо. Змінність кваліфікаційної основи оцінювання, впровадження нових модально-ціннісних орієнтацій, зокрема з використанням численних градаційних ознак на кшталт «краще», «гірше», «зовсім погано», «посередньо», «корисно», «шкідливо» і под., у народній свідомості відбуваються нечасто; на аксіологічних характеристиках можуть позначатися зрушення в суспільно-політичному житті, проте в своїх основних уподобаннях і неприйнятті народна оцінка залишається послідовною. Так, народна етика і мораль, пов'язані з християнськими цінностями, не зазнали суттєвих втрат навіть за часів посиленого тиску з боку офіційної ідеології. Показова в цьому плані система оцінювання щодо слів-понять на позначення культових споруд (*церква, храм, собор, капличка*) як вмістищ духовності. У романі О. Гончара оцінка *собору* як носія ідеї вічності, високості духу здійснена в традиціях народного світовідчуття; порівняйте характеристики в дусі народнопоетичної творчості: «темрявою ночі укутаний, з дістає шоломами своїх бань крутолобих»; «стоїть... весь освітлений, парусно-повний і чистий, як тоді, у минувшині, коли вперше тут виник, вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів» тощо; порівняйте актуалізовані вислови *собори наших душ, соборна Україна*. Народна самосвідомість зрештою ґрунтується на системі сталих оцінних характеристик із залученням широкого кола оцінних визначень-предикатів в умовах аксіологічно-орієнтованих контекстів, у межах яких експліцитно чи імпліцитно висловлені докази оцінки. Порівняймо: «*Чом, чом, чом, земле моя, Так любя ти мені, так любя ти мені?... Тим, тим, тим, дитино, знай, Бо тут ти вперше світ Узріла з ранніх літ...*» і под.

Ключові слова з виразним національно-культурним забарвленням, передовсім ті, що містять рудименти ще міфологічного мислення, «притягують» до себе інші компоненти тексту, істотно позначаються на його метафоричній,

образній структурі; відбувається процес їх включення не лише в текстову комунікацію, а й у соціокультурний контекст. Як зазначав Ю.М. Лотман, «такі поняття, як «Дім», «Дорога», «Вогонь», пронизуючи всю товщу людської культури і набуваючи цілих комплексів зв'язків у кожному її епохальному шарі, наситилися складними і настільки асоціативно багатими зв'язками, що введення їх у текст відразу створює численні потенційні можливості для непередбачуваних, з точки зору основного сюжету, вигинів оповіді». Виникає система розгалужених синтагматичних зв'язків, аперцептних рядів, інших сукупностей, що в своїй єдності створюють своєрідні мовленнєві комплекси, текстові компетенції. В основі синтагматичних залежностей у межах конкретного тексту лежать відношення парадигматичного плану, що встановлюються, зокрема, на рівні словника. Саме загальномовні зв'язки між позначеннями, що відповідають певній культурній традиції, формують ті мікрополя, в яких визначаються їхні зближення, розходження, перетинання одне з одним, протиставлення семантичних одиниць тощо. Семантико-парадигматичні відношення між мовними компонентами соціокультурного спрямування звичайно реалізуються відповідно до їх системної організації, шляхом етнопсихологічного зближення. Скажімо, на основі таких вторинних семних ознак, як «краса», «жіночність», «вразливість» тощо, на українському соціокультурному ґрунті семантично наближуються одне до одного слова-поняття *калина, тополя, верба*. Щоправда, в умовах одного національно-традиційного контексту заміна одного спеціалізованого в ціннісних категоріях даної культури слова-поняття іншим – явище не поширене, проте теоретично й практично цілком можливе. Порівняймо, наприклад:

Гаєм-гаєм, *лебедем* Дунаєм,
 А степами бистрим *горностаєм*,
 А на моє подвіренько
 Пади бистрим *соколеньком*,
 А *голубом* на моє серденько.

(Ю. Федькович)

Ще складніші відношення встановлюються між семантично опозиційними народно-традиційними мовними утвореннями. У таких випадках, як наголошує В.І. Кононенко, «крім з'ясування співвідношення бінарних опозицій, важливо визначити співвідношення різних символіко-семантичних сфер і ситуацій», тобто встановлення таких протиставлень має ґрунтуватися на реальних конситуаційних засадах [20]. В.І.Кононенко називає спільні для давньослов'янської культурної традиції опозиції, побудовані на поняттях символізованого значення, зокрема: *темрява – світло, місяць – сонце, море – суша, зима – весна* [20]. Аналіз українського матеріалу дає можливість встановити ряд подібних опозицій ширшого діапазону, порівняйте: *сонце – місяць, вогонь – вода, кров – вода, світло – темрява, життя – смерть, зима – літо, день – ніч, доля – недоля, душа – тіло, правда – кривда, любов – ненависть, явір (дуб) – калина (тополя)* тощо. Очевидно, що весь світ українських «символіко-семантичних сфер» зрештою може бути зведений до кількох об'єднаних парадигм, в основі яких лежать провідні ідеї світлого і темного, дня і ночі, добра і зла. Невипадково у давніх слов'ян існувало два божества – Білий бог (Білобог), що приносив щастя, добро, світло, і Чорний бог (Чорнобог), що ніс нещастя, лихо, темряву. Небесні світила, рослини, живі істоти, предмети й абстрактні поняття – все, що оточує людину, може бути розміщене на полюсах доброго й злого, корисного й шкідливого, позитивного й негативного. Звичайно, в межах такої парадигми існує своя градація, є більш і менш добре, потрібне, дошкульне, корисне, є й нейтральне, але тяжіння до сил добра і сил зла залишиться незмінним. Разом із тим в опозиційні відношення вступають ще два начала, що виявляють себе в системі українських образно-символічних уявлень, – чоловіче (*Ладо, світло, вогонь*) і жіноче (*Лада, мамі-земля, вода*); їх поєднання і дає життя. Чоловіче й жіноче начала також виявляють себе в символіці небесних тіл, природних явищ, рослин і тварин, порівняйте: «Посадили над козаком *Явір* та ялину, А в головах у дівчини-червону *калину*» (Т. Шевченко). Отже, між цими двома визначальними парадигмами

немає суворих меж, і ті сили, що несуть добро і щастя, і ті, що несуть зло, можуть бути представлені і в чоловічому, і в жіночому вимірі [18, с. 145].

З іншого боку, різноплановість самих слів-образів як семантичної категорії, що характеризуються широким соціокультурним регістром, певною розпливчастістю поняттєвої структури, викликає неоднорідність поведінки цих одиниць щодо їхнього оточення. За цих умов використання її образності народної культури, зокрема в художніх текстах, зумовлюється не лише історико-культурною традицією, а й власне естетичними чинниками. Оскільки символіка образу «є вже вихід за межі суто художнього аспекту», функціонування таких слів-образів із сфери народної культури в художньому мовленні, як правило, веде до розширення рамкової організації тексту, аж до усвідомлення загальнонародних, а часом і загальнолюдських цінностей (порівняйте архетипний образ вогню і образи особистісного плану – огонь любові, огонь премудрості у Т. Шевченка, досвітні вогні у Лесі Українки). «Трансцендентний метафізичний смисл частини символізованих понять, що не завжди піддаються концептуалізації, виводить їх за межі обов'язкової співвідносності образу і його словесно-художнього осмислення. Проте і за таких умов слова-образи, породжені народною культурою, внаслідок можливих семантичних трансформацій, розширення значення, перетворення його в слово-ідею, слово-символ входять у систему культурної традиції, образного світосприймання і тим самим у позамовний світ, в оточення, властиве даному соціуму» [19].

1.2. Етнолінгвістичні аспекти тексту

Українська мова характеризується набором системно зумовлених рис і прикмет, що виявляє можливості встановлення їх етнологічної сутності, тієї «українськості», що відтворює український мовний тип. У поняття мовного типу входять ознаки, властиві мовній особистості в різних формах мовленнєвої діяльності, однак лише узагальнення цих індивідуалізованих

проявів може бодай у загальних параметрах окреслити визначальні параметри такої типології.

«Перспективною видається ідея включення в характеристику мовного типу широкого спектру показників, що охоплюють усі сфери мовної структури – від лексики і фонематики до граматичного устрою. З іншого боку, стає очевидним, що лише текстова тяглість дозволить простежити етнолінгвістичні прикмети, за якими виокремлюється український мовний тип. Мовна свідомість, що пов'язується з розумінням мовного типу, виявляє себе також в аксіологічних, асоціативних, історико-культурологічних й інших критеріях у їхній взаємодії. Водночас виникає проблема пошуку сукупності того «надлишкового», своєрідного, самодостатнього в тексті, що зрештою і визначає його етнологічність, національну специфікацію» [18, с. 35].

«Можна встановлювати «українськість» текстів, виходячи, скажімо, з українських кореневих морфем і властивих їм значень, шукати доматичність, що ґрунтується на народному світорозумінні, етнографічно орієнтованих номінаціях, однак і такий підхід, очевидно, ще не визначить усього кола проблем та інтересів етнолінгвістики тексту. Виникає завдання осмислення мовної свідомості через етнопсихологічні, соціокультурологічні, фонові й інші чинники, що складають етнолінгвістичний компонент текстової компетенції. В етнолінгвістичному ракурсі текст відтворює знання і поняття про світ, образно-метафоричне і символіко-трансцендентальне сприйняття в їх національно орієнтованому вираженні» [20] .

«Константи мовної свідомості відбивають традиційний національно-культурний тип, національну картину світу. Враховується також еволюційність етнонаціональних мовних процесів, взаємодія діячно-ретроспективних й сучасних тенденцій розвитку, що зазнають суттєвого впливу процесів національно-культурного відродження, глобалізації, зокрема, підтиском інформатизації тощо. Синхронні інваріанти мовної свідомості формуються на вербально-асоціативному, конотативному, оцінно-

мотиваційному рівнях і знаходять реалізацію в сприйнятті тексту носієм національної мови» [21].

Отож етнолінгвістичний аналіз конкретного тексту теж має ґрунтуватися на узагальненнях, що впливають із параметрів українського мовного типу, оцінних, асоціативних і інших характеристик. Якщо, скажімо, звернутися до тексту «Зачарованої Десни» О. Довженка, позначеного прозорістю змістово-формальної організації, відсутністю діалектної, архаїчної лексики, етнографізмів, то його «Українськість» виявляє себе, з одного боку, у притаманних українській мові лексикалізації, ідіоматизації, з іншого, – в дискурсі, позначеному національним духом. Порівняймо:

«Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмещалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини – красної, білої! А вишень, а груш солодких було як наїсися – цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках».

Текст характеризується, по-перше, ідіомами *одна на одну, живіт як бубок, ходили, мов у лісі, побутовою лексикою хлів, стріха, тин*, типовим генітивом *А малини!*, граматичним утворенням *було як наїсися* тощо, по-друге, показниками етнологічності виступає сама авторська позиція – закоханість у це нехитре городне багатство, садкове, сказати б, щастя – з малиною, вишнями й грушами, безпосередність і щирість, власне, дитячого сприймання довкілля, по-третє, особливий колорит уривкові надає м'який гумор («город переповнявся рослинами», «Вони вже не вмещалися в ньому», «вони лізли одна на одну тощо»). У процес «освоєння» тексту активно включаються фонові відомості читача про українське село, традиційний побут, рослинний світ. Така деталь, як «гарбузи звисали з тину прямо на вулицю», розрахована на сприйняття через призму особистих уявлень читача.

На ґрунті цього замилювання виникають асоціативні лінії, що пов'язують текст із українською класикою, з її «вишневими садками біля хати».

Показово, що ця Довженкова оповідь мимоволі нагадує інший текст-Гоголівський: *«Які в нього [Івана] яблуні та груші попід самими вікнами! Відчиніть тільки вікно так гілля само і лізе до кімнати. Це все перед домом; а подивилися б, що у нього в садку! Чого там тільки немає? Сливи, вишні, черешні, городина всяка, соняшники, огірки, дині, стрючки, навіть клуня і кузня»* (переклав М. Рильський). Навряд чи можна побачити в Довженковому тексті буквальне наслідування Гоголівського першоджерела. Йдеться, очевидно, про спільне сприйняття близького фрагмента дійсності, до того ж забарвленого гумором. І в одному, й в другому уривках органічно присутній національно орієнтований підтекст, та, можливо, підсвідомо, що й визначає їх як належні до українських за характером творів.

«Взаємодія автора і читача виявляє себе в системі взаємо-пов'язаних етнопсихологічних передумов, що сприяють сприйняттю тексту і ґрунтуються не тільки на спільних національних орієнтаціях, а й на взаєморозумінні конкретизованих етнокультурних парадигм у їх історико-традиційних вимірах. Етнолінгвістична приступність і достатність тексту не виключає, однак, можливостей його переосмислення, власного витлумачення рецепієнтами, що зумовлені як їхніми індивідуальними знаннями (рівнем інтелектуалізації) і уподобаннями, так і загальноприйнятими правилами, які можуть не поділятися автором. В основі цих правил лежить, зрештою, етнопсихологічне оцінювання, що створюється колективним досвідом спільноти. Можна навести чимало текстів, які при загально-визначених спільних позиціях автора й адресата суттєво розмежовуються в оцінці етнопсихологічних явищ і процесів» [21]. У того ж Довженка сучасний читач із сумом сприймає зідеологізований текст про невинуватого руйнування людиною природного довкілля:

«Цей сон переходить у дійсність майже непомітно. Всю зиму підіймалися води Дніпра, заливаючи плавні, озера. А весною, коли по всіх

притоках і з верхів'я рушив лід, а за льодом незабаром багатюща повідь, – весь Дніпровський Низ від Запоріжжя до Каховки зразу став невпізнаним. Пішов під воду великий Запорозький Луг, потонули навіки старі хрести на дідівських кладовищах. Щезли ріки Підпільна, Скорбна. Розлившись на десятки кілометрів, води подалися по малих річках і в сухі балки. Деякі степові безводні села опинилися негадано на берегах моревних заток, як у казці.

Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм.

Геологічне диво!.. Враження вічності, як від землі і неба. Але воно з'явилося нове, його натхнення, горда новизна хвилює, вимагає й кличе, як революція» («Поема про море»).

Захоплення автора затопленням споконвічних козацьких земель – великого Запорозького Лугу, старих хрестів на дідівських кладовищах – здебільшого не поділяється адресатом, теж сприймається в етнологічних категоріях, але зі зміною знака оцінювання з «плюса» на «мінус». Не відмовляючи тексту в «українськості» (адже йдеться про знайомі кожному українцеві освячені історією місця, про заподіяне рідній землі лихо – затоплення водою), можна простежити за роллю асоціативних, аперцептних, аксіологічних чинників впливу на його сприймання, створення загальної образно-символізованої картини. Етнопсихологічні параметри текстотворення виявилися достатньо вагомими й переконливими в його осмисленні, а для частини читацького чи глядацького загалу (це сценарій кінострічки) – можливо, й переосмисленні.

Отож, поняття «образу автора» як змістового утворення вимагає уточнення в плані з'ясування співвідношення його етнопсихологічної позиції і позиції адресата художнього чи публіцистичного тексту, що особливо важливо в умовах можливого розходження їх світосприймання, навіть при єдиній загальнонаціональній орієнтації. Складний словесний образ, що його передає текст, не цілком заповнюється «образом автора», залишаючи надлишок, що визначається загальнонародними концептами світорозуміння.

Образне світосприймання, відбите в художньому тексті, передбачає врахування і ступеня «етнічності» автора і читача, їх знання матеріалу оповіді, власних переконань тощо.

У текстах з виразними екзотично-етнічними компонентами їхній вплив на організацію мовленнєвого матеріалу може бути неоднозначним – від несподіваного вкраплення чужорідного елемента до визначального чинника текстотворення, що поступово суцільно охоплює мовний простір, позначаючись на мовленнєвих партіях і автора, і персонажів. Характерним у цьому плані є вияв єдності мовленнєвого ряду в художніх творах Василя Стефаника, де нерідко зближуються авторська оповідь і розмовна стихія, створюючи одномірне семантико-стилістичне поле. Порівняйте: «– Та, може би-с, дала ми що їсти, газдине моя. Таже знаєш, що-м ще сьогодні нічо у роті не мав.

Митриха встала з причіпка і подала йому бараболю. Була застрашена, як вівця.

Митро лупив бараболю, мачав у сіль і гриз хліб.

– Вже ти мене годуєш... Але я тебе так нагодую, що здохнеш, так я тебе нагодую. Коби якого борщику, або бевки, або дідька рогатого абощо... Тицьне тобі бараболю – та й давися! Я вже не годен ноги за собов волочити!»

Йдеться про створення єдиного дискурсу, в якому елементи авторського й діалогічного мовлення об'єднуються не лише в створенні загального диктуму, але й зрештою в організації модусу, вираженні відношення до типової ситуації.

Етнологічно вагомі змістові компоненти можуть виконувати текстотвірні функції і у власне лінгвістичному плані – як ключові одиниці, що забезпечують цілісність, зв'язність тексту як категорії мовлення. Такий підхід до місця етноелементів у тексті не передбачає прив'язаності до конкретного етнографізму чи етнічно орієнтованої лексичної «чарунки» тексту, а виходить із доцільності сумарного визначення участі подібних

одиниць у формуванні текстового загалу, у їхніх взаємодіях із нейтральною лексикою, котра за їх допомогою набуває рис «українськості». Такі елементи тексту не можуть бути визнані як такі, що входять у безпосередній граматико-змістовий зв'язок із іншими компонентами окремого висловлення, а розглядаються на рівні відношень із текстом як цілісністю.

Показовим у цьому плані може бути ліричний монолог М. Стельмаха: *«Я і досі завжди з хвилюванням входжу в передостанню золотисту втому полів, я і досі не можу спокійно дивитися на останні, сизі від негоди, вітряки, на ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі».*

Мені іноді здається, що я теж схожий на вітряк, який основою, хрестовиною тримається чорної, репаної землі, а крилами жадає неба...»

Простежується шлях авторських розміркувань: спочатку згадуються конкретні вітряки, затим через порівняння образ вітряка опоетизовується, набуває рис символічного перевтілення, а далі і сам ліричний герой приміряє до себе ознаки цього антропологізованого витвору людських рук. Розгортання цього образу йде на тлі поступового входження в систему понять, пов'язаних із селянською працею, – полів, степу, чорної, репаної землі, хліборобської долі. Перехід від праці на землі до хмар і неба, отож до духовного, метафізичного, трансцендентного здійснюється в предметній конкретиці-через образ крил, в ідеальному плані – через образ «добрих душ українського степу». Символізоване слово-образ «вітряк» у його повторях об'єднало, зцементувало ці значущі в змістовому плані компоненти, не втрачаючи, однак, свого повідного місця в текстотворенні.

Утворення текстових єдностей як цілісних континуумів на основі етнічно орієнтованих одиниць може послугувувати розширенню зв'язків між окремими «надфразними» угрупованнями аж до завершеності твору в його ієрархічній організації. Типізовані вияви такої етнолінгвістичної закінченості і замкненості, недопущення інших стилетворчих елементів наявні в таких творах красного письменства, як, скажімо, «Тіні забутих предків»

М. Коцюбинського. Порівняймо початок повісті: *«Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палій-чуків. Двадцятою і останньою була Анничка. Не знати, чи то вічний шум Черемоша і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кучері, чи сум горних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах...»* і под.

Отож зазначення етнічності персонажів (*гуцульська родина*), і власні імена (*Іван, Анничка, Палійчуки*), прикмет довкілля (*вічний шум Черемоша, гірські потоки, чорні смерекові ліси*), особливостей життя гуцулів (*самотня хата на високій кучері*) на невеликому текстовому просторі створюють насичену характерними ознаками «картину світу» мешканців Карпат (можна було б навіть говорити про деяку надлишковість етнічного компонента). Завершальні слова повісті повертають читача до неодноразово згадуваної трембіти («Сумно повістувала трембіта горам про смерть»; «Трембіти плакали під ком; «А за вікном тужливо повістувала про се трембіта, додаючи їй жалю «Під вікном сумно ридали трембіти») [Ко]. Створюється закінчена етнолінгвістична вісь текстового простору. Водночас навіть у таких завершених текстових тягlostях можна зустріти одиниці когерентні і некогерентні, що по-різному зв'язані з етнолінгвістичною цариною мовленнєвого матеріалу і мають різну релевантність щодо тексту (макротексту) загалом.

У вивченні тексту в етнолінгвістичному аспекті має зайняти своє місце з'ясування функцій пресупозицій як елементів семантичної структури цілого, що беруть безпосередню участь у продукуванні тексту. На етнопсихологічному рівні спільне знання пресупозицій забезпечує єдність сприйняття автора і реципієнта, дає підстави для переходу взаємоприйнятих пресупозицій в асерції (твердження). Декодування неявних текстів за допомогою пресупозитивного знання спирається на прагматичний принцип: автор вважає той чи той зміст відомим, таким, що розуміється без будь-яких коментарів. Наявність таких пресупозицій на етнолінгвістичному рівні пояснюється належністю мовця і реципієнта до однієї етнічної спільноти з

урахуванням регіональних, соціокультурних й інших чинників зближення. У вивченні цього феномену являє інтерес відділення поняття тексту від «історії», що формує певну послідовність подій поза їх текстовим вираженням. Щоправда, такого характеру пресупозиції мають здебільшого лише екзистенційний план, тобто дозволяють вважати, що ті чи ті найменовані події, явища, предмети дійсно існували чи існують, отож вони ще не вимагають деталізованих знань щодо властивостей цих понять. Показове в цьому плані співвідношення «історії» і «тексту» за участю категорії пресупозитивності на матеріалі текстів історико-культурологічного спрямування. Порівняйте:

«Отож, і тепер, коли козаки безперестанку працювали вже ледве не цілу ніч, Богун не помітив ні одного, що ставився б до роботи недбало. Розпитуючи в сотників, осаулів, курінних, а подекуди і в звичайних рядовиків про зброю, про ладівниці, про тараси – про речі, що стосувалися до майбутнього штурму, Богун з задоволенням помічав, що все гаразд» (О. Соколовський).

Читачеві не обов'язково знати, в чому різниця між «сотниками, осаулами, курінними», він лише усвідомлює, що йдеться про керівний склад козацького війська (їм протистоять «рядовики»), як витлумачити значення понять «ладовиці», «тараси» (їм передуює найменування «Зброя», отож ідеться про засоби для штурму). Між автором і адресатом встановлюється зв'язок, побудований на загальних уявленнях реципієнта про українську історію часів Хмельниччини.

Докладніші прагматичні пресупозиції забезпечуються спеціальною підготовкою, але для сприйняття художнього тексту достатнім є рівень екзистенційний. Для розширення знання потрібні додаткові історико-культурологічні коментарі, що зрештою виходять за межі загальної етнопсихологічної компетенції.

Наведемо приклад. Лише на основі «спільного знання», зумовленого належністю до етнічного середовища, можна дійти висновку, що текст І.

Білика, в якому відтворені події далекого минулого, змальовує життя давніх українців (поза тим, можна чи не можна погоджуватись із цією авторською концепцією): *«Десь поза калиновим кущем форкав кудлатий степовий кінь, Малко його не бачив, але вороний поводився спокійно, й тивун тихо мугикав собі в рудий вус: «Ой травиченько, та моріжечку, ти гляди не вколи мені й ніжечку...» («Меч Арея»)*. Номінативні позначення *калиновий кущ, степовий кінь, рудий вус* створюють лише передумову, попередню можливість їхнього співвіднесення з українським «матеріалом», тивун (управитель) – достатньо прозорий історизм, *Малко* – власне ім'я слов'янського походження (попередньо відома мотиваційна основа прізвиська: «Очі в Малка натомість відповідали його йменню, були дрібненькі й ховалися межі щоками та волохатими брівми...»). Але лише пісня, побудована на українському народнопоетичному ґрунті, зі зменшувально-пестливими формантами, специфічно пісенною ритмікою підтверджує безумовну «українськість» діючих осіб.

Започатковані на етнологічній основі пресупозиції можуть слугувати подальшому текстотворенню, не обмежуючись виконанням екзистенційної чи селекційної функції. Порівняйте, скажімо, початок оповідання Гр. Тютюнника «Зав'язь»:

– Куди це ти, парубче, наджигурився? – питають з полу дід Лаврін і прикахикують насмішкувато, наче й справді щось про мене знають. А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив, – може, я на збори піду?»

Лексична пресупозиція *парубок* знаходить продовження вже в межах найближчого тексту: він *наджигурився* (порівняйте *джигун* – гультай, гульвіса: Грінченко, I, 376), далі – «що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв?» і под. Затим читаємо: «Тепер я... самі ж, бач, кажуть: парубок...» У продовження теми відбувається розмова з дідом про те, як хлопець «ожениться на тій прояві», далі оповідається про його побачення з дівчиною. Тим самим виправдовується початкові дідові *парубок, наджигурився*. Але

цим пасажем тема не закінчується. Повернувшись з побачення, хлопець допомагає дідові окурювати садок, «бо пропаде к лихій годині уся зав'язь». Ідея зав'язі, задекларована в заголовку, знайшла реалізацію в етнологічно орієнтованому контексті (*парубок – наджигурився і под.*).

У системі асоціативно-аперцептних, аксіологічних аспектів тексту етнопсихологічний чинник здебільшого недостатньо прозорий, принаймні пов'язаний із впливом інших конотацій. Водночас виділення цього чинника має в своїй сутності більш об'єктивний характер, аніж інші конотативні елементи тексту, бо ґрунтується на визначених етнологічним аналізом екстралінгвістичних параметрах, таких, скажімо, як відповідність народному менталітетові, національним ідеалам, релігійним і культурним традиціям тощо.

Скажімо, відома пісня П. Ніщинського починається словами, що, як на погляд неукраїнця, можуть здатися не пов'язаними з наступним текстом:

Закувала та сива зозуля

Вранці-рано на зорі...

Лише асоціативно-образне національне знання дозволяє співвіднести кування зозулі зі стражданнями козаків у турецькій неволі. Адже зозуля в українців-символ сумної долі, недоброго віщування; в його основі лежить архетипне значення горя, нещастя. Введення в текст цього образу сивої зозулі, що кує вранці-рано на зорі, не безпосередньо, але художньо виправдано відкриває картину поневірять, якихось тяжких випробувань, про котрі має йти подальша оповідь.

Стаючи чинником загальноновизнаним, зокрема, у межах українства, асоціативно-оцінний чинник може, однак, підлягати суб'єктивації, ставати особистісним елементом. Коливання в конотативних інтерпретаціях на ґрунті етнопсихологічних чинників пов'язані з емотивно-прагматичними аспектами тексту, але такі зсуви, як правило, не виходять за межі загально-національних асоціативних вимірів. Відомий приклад – асоціативно-оцінна характеристика образу собору в однойменному романі О.Гончара. Порівняймо: *«Все він*

[собор] бачить і бачив усе. Ярмарки вирували круг нього, яскраво гомоніли, бурунили, буйно сміялись червоним, сивіли шапками, саньми красувались в різьблених оздобах... Чи так уже воно й вищезло все? Чи береже він у собі відгомін життя невмирущого, мигтіння списів запорозьких, різноголосся ярмаркового люду, жарти циганські, чвари прасолів, іржання коней продано-ображених, лоскотний сміх шинкарок щасливих, нічні шепоти закоханих, обійми й зачаття?.. Повен, повен всього!» і далі.

Між автором і адресатом на національно-культурному рівні встановлюється взаєморозуміння доцільності подібної персоніфікації собору; оцінювання досягає вищого ступеня; аперцептний ряд розширюється, асоціативні зв'язки збагачуються. Образ набув узагальнено-символічного звучання. Конотації створюються не лише завдяки його величності й духовній силі, а й під впливом супровідних картин-ярмарків, козацьких звитяг, шепотів закоханих тощо. Отож визначаються деталі тексту, що забезпечують асоціативно-оцінні характеристики.

Врахування етнопсихологічних засад текстової інтерпретації вводить в аналіз важливий емотивно-прагматичний, конотативний аспект, що ґрунтується на етнолінгвістичних параметрах і може бути виділений як спеціалізований семантичний компонент.

1.3. Національний колорит етнолексем

Коло діяльності, яке охоплюється поняттям «переклад», дуже широке. Перекладаються з однієї мови на іншу вірші, художня проза, публіцистика, наукові та науково-популярні книги з найрізноманітніших областей знання, дипломатичні документи, ділові папери, статті та виступи політичних діячів, промови ораторів, газетна інформація, бесіди осіб, які розмовляють на різних мовах і змушені звертатись за допомогою до усного посередника – «товмача», дублюються кінофільми.

Всебічні літературні контакти, зокрема розширення перекладацької діяльності, сприяють зближенню української та англomовних літератур, досягненню певних точок зіткнення між ними, у тому числі і в плані стилістики художніх творів. По суті, обидві ці літератури у своєму розвитку пройшли більше диференційних, ніж подібних стадій, тому діапазон співзвучностей у них не широкий.

Українська та англomовні літератури як духовні витвори народів, чії історичні долі дуже відрізняються одна від одної, до того ж, створювані мовами, що належать до різноструктурних, генетично неблизькоспоріднених, з різними принципами образотворення, – дуже відмінні між собою.

У контексті загальної проблематики національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності загалом особливого теоретичного і практичного інтересу в перекладознавстві набуває проблема реалій. Вони щільно пов'язані з виразом національної форми у перекладі. Великим недоліком української теорії перекладу є недостатня розробленість проблем національної форми у перекладі. Сучасна семасіологія, лінгвокраїнознавство, зіставна стилістика, трансляційна лінгвістика акцентують культурну зумовленість змістового плану слова, історичну, соціальну, національну співвіднесеність мовних одиниць з явищами певної культури. Це не суперечить перекладності як філологічному принципу, оскільки загальний арсенал зафіксованого в лексиці пізнаного буття переважно збігаються в усіх розвинених сучасних мовах, хоча лексична конкретизація дійсності – розчленування буття на поняття, що їх виражають слова чи словосполучення, – у різних мовах відбувається по-різному. «Реалії вважаються чи не найнебезпечнішими з «підводних каменів», які доводиться долати перекладачам, покликаним якомога правдивіше, точніше, вірніше передати авторський почерк засобами іншої мови. Для цього необхідно, щоб перекладач володів не тільки певним знанням та хистом, а й певною перекладацькою сміливістю. Ці неперекладні одиниці – найцікавіші: невід'ємні від місця та епохи, вони дають найбільше для пізнання способу

мислення, побуту й історії носіїв мови-джерела, найщільніше зв'язані з підтекстом твору» [13, с. 25].

«Основні труднощі при їх перекладі – це, по-перше, відсутність у мові-реципієнті відповідника – повного чи часткового – у зв'язку з відсутністю в носії цієї мови позначуваного реалією референта; і, по-друге, необхідність, водночас із денотативним значенням реалії, передавати колорит і конотації її національного та історичного забарвлення. Справа ускладнюється і потребою враховувати цілу низку умов, що надають певним явищам життя різне словесне відображення.

Виникнення реалій не залежить від наших уподобань, вони зумовлені суспільною необхідністю, позамовними чинниками. Реалії належать до диференційних мовних явищ. Ідейно-естетична цінність, пізнавальне значення цього розряду лексики як репрезентантів змісту твору надзвичайно важливі.

Реалії щільно пов'язані з національним колоритом. Національною самобутністю, «національною фізіономією», як образно висловився Т. Шевченко в повісті «Близнюки».

«Національний колорит як особливий національний відбиток, що позначає будь-який справжній мистецький твір, – феномен дуже великої складності, суттєва, необхідна частина змісту твору, його форми. У роки культу і застою, в роки профанації міжнародного культурного діалогу, коли аналіз художньої якості творів набув украй потворних форм, вважалося, що національне за формою – це не більше, ніж назва одягу чи страви. А насправді національне – це часто щось дуже тонке, вагоме і – водночас – нелегко відчутне, вловиме. Щоб література сприймалася як явище самобутнє, стабільне, треба щоб вона була національною не лише формою, а мала щось національне і в змісті, зокрема в ментальності героїв: адже може бути національний по суті твір – як і кіно – без шароварів, стріхи і вишиванки. Лише тоді література має право на живе і багатогранне явище на творчу самобутність, на свій тернистий шлях» [14].

У несловесних мистецьких формах національний колорит можна збагнути чуттями, але осмислити його нефахівцям дуже важко. Єдиний шлях – попередні етнографічні, культурознавчі й історичні дослідження.

Поняття соціально-історичного і національно-культурного контексту, ідейно-естетичного ландшафту доби переходить межі лінгвістики, навіть ширше – філології, і охоплює ті умови, в яких певна мова вживається як засіб комунікації і пізнання. Народ заявляє про себе, живе в своїй культурі, а отже, і у мові – цьому найпершому елементі національного самовираження і самоусвідомлення. Мова й культура не протиставляються одна одній і не співіснують поруч: мова як один із експресивних виявів духовного життя є складовою частиною культури, головним чинником збереження етносу. А переклад – це завжди сплав двох культур, двох мовних традицій, двох літературних основ, і в цьому – його неповторна привабливість.

«Словесне мистецтво, мабуть, найвитонченіше із загальнолюдських і специфічно національних форм естетичного вираження, і факт перекладності є однією з його особливостей, пов'язаних з потенційною здатністю переступати межу власної мови. Переклад лежить біля самих витоків людської культури і невід'ємно пов'язаний з розвитком національних мов і літератур. Адже культурами різних народів і епох є ґрунтовні, зумовлені найрізноманітнішими чинниками розбіжності, що їх необхідно враховувати в процесі перекладу» [34].

«Національний колорит – цілком конкретна особливість літературного твору, що може бути виражена більш або менш яскраво і послідовно. З одного боку, вона виявляється в характері і вчинках дійових осіб, з другого – у мовній тканині твору. У першому випадку власне перекладацьких труднощів не виникає. У другому – чи не найважливішою є проблема реалій. Вони – суттєві чинники, власне те, що створює колорит, атмосферу твору, його етноспецифіку. Від того, як поведеться перекладач з реаліями, чи не найбільшою мірою залежить, що вийде з-під його пера: переклад чи переспів, наслідування, травестія чи навіть пародія» [16]. Мабуть, саме

найрізноманітніші реалії, з якими на кожному кроці стикається перекладач, породжують найбільшу кількість не тільки цікавих, а й складних проблем. Реалії не дають змоги перекладачеві надмірно захоплюватися, іти шляхом «найменшого опору», повсякчас нагадуючи йому, що перекладання – не лише творчість, а й напружений науковий пошук.

До кореляції реалії: національний колорит не можна підходити спрощено, вважаючи, ніби реалії самі по собі забезпечують «національний дух».

Ф. Колесса писав про це: «Деякі канадські письменники гадають, що, припасувавши до своїх українських персонажів такі атрибути й аксесуари, як «голубці», «борщ», «вареники», вони тим самим надають їм «національного колориту». Вони забувають, що витвір мистецтва – не етнографічний довідник, що він має відобразити людей у творчій діяльності, в побуті, в громадському житті» [17, с. 457]. Іноді окрема реалія стає символом вітчизни. Хочеться наголосити, що реалії часто пов'язані з регіональністю у художньому зображенні, а вона – суттєва, необхідна, бо, щоб говорити про людство загалом, слід говорити про якусь конкретну точку на землі.

Проблема реалій як одиниць з дуже місткою фоновою семантикою, маркерів національно-культурного контексту становить не тільки великий теоретичний, а й практичний інтерес. Як багатоаспектне соціальне явище, мову потрібно досліджувати не тільки в плані осмислення її внутрішньої структури, внутрішніх процесів функціонування і розвитку, а й у плані вивчення процесів відображення у ній матеріальної і духовної культури народу-носія.

Така проблематика, зокрема, актуальна в сучасний період, коли семасіологія звертає все більшу увагу на культурну зумовленість змістового плану мовних одиниць. На їхню історичну, соціальну, етнічну співвіднесеність з нормами певної національної культури. Коли дослідження мови стає неможливим поза історико-культурним контекстом, коли мова все чіткіше виступає як одна з основних умов самобутності етносу.

1.4. Історія і суть терміна «реалія»

Реалію як перекладознавчий термін, як компонент етнокультурного контексту вивчено ще недостатньо. Не досліджено лінгвістичної сутності реалії. Коло діяльності, яке охоплюється поняттям «переклад», дуже широке. Перекладаються з однієї мови на іншу вірші, художня проза, публіцистика, наукові та науково-популярні книги з найрізноманітніших областей знання, дипломатичні документи, ділові папери, статті та виступи політичних діячів, промови ораторів, газетна інформація, бесіди осіб, які розмовляють на різних мовах і змушені звертатись за допомогою до усного посередника – «товмача», дублюються кінофільми.

Всебічні літературні контакти, зокрема розширення перекладацької діяльності, сприяють зближенню української та англійської літератур, досягненню певних точок зіткнення між ними, у тому числі і в плані стилістики художніх творів. По суті, обидві ці літератури у своєму розвитку пройшли більше диференційних, ніж подібних стадій, тому діапазон співзвучностей у них не широкий.

Українська та англійська літератури як духовні витвори народів, чий історичні долі дуже відрізняються одна від одної, до того ж, створювані мовами, що належать до різноструктурних, генетично неблизькоспоріднених, з різними принципами образотворення, – дуже відмінні між собою.

«У контексті загальної проблематики національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності загалом особливого теоретичного і практичного інтересу в перекладознавстві набуває проблема реалій. Вони щільно пов'язані з виразом національної форми у перекладі. Великим недоліком української теорії перекладу є недостатня розробленість проблем національної форми у перекладі. Сучасна семасіологія, лінгвокраїнознавство, зіставна стилістика, трансляційна лінгвістика акцентують культурну зумовленість змістового плану слова, історичну, соціальну, національну співвіднесеність мовних одиниць з явищами певної культури» [20]. Це не

суперечить перекладності як філологічному принципу, оскільки загальний арсенал зафіксованого в лексиці пізнаного буття переважно збігаються в усіх розвинених сучасних мовах, хоча лексична конкретизація дійсності – розчленування буття на поняття, що їх виражають слова чи словосполучення, – у різних мовах відбувається по-різному. Реалії вважаються чи не найнебезпечнішими з «підводних каменів», які доводиться долати перекладачам, покликаним якомога правдивіше, точніше, вірніше передати авторський почерк засобами іншої мови. Для цього необхідно, щоб перекладач володів не тільки певним знанням та хистом, а й певною перекладацькою сміливістю. Ці неперекладні одиниці – найцікавіші: невід’ємні від місця та епохи, вони дають найбільше для пізнання способу мислення, побуту й історії носіїв мови-джерела, найщільніше зв’язані з підтекстом твору.

«Основні труднощі при їх перекладі – це, по-перше, відсутність у мові-переймачі відповідника – повного чи часткового – у зв’язку з відсутністю в носії цієї мови позначуваного реалією референта; і, по-друге, необхідність, водночас із денотативним значенням реалії, передавати колорит і конотації її національного та історичного забарвлення. Справа ускладнюється і потребою враховувати цілу низку умов, що надають певним явищам життя різне словесне відображення» [46].

Виникнення реалій не залежить від наших уподобань, вони зумовлені суспільною необхідністю, позамовними чинниками. Реалії належать до диференційних мовних явищ. Ідейно-естетична цінність, пізнавальне значення цього розряду лексики як репрезентантів змісту твору надзвичайно важливі.

Реалії щільно пов’язані з національним колоритом. Національною самобутністю, «національною фізіономією», як образно висловився Т. Шевченко в повісті «Близнюки».

Національний колорит як особливий національний відбиток, що позначає будь-який справжній мистецький твір, – феномен дуже великої

складності, суттєва, необхідна частина змісту твору, його форми. У роки культу і застою, в роки профанації міжнаціонального культурного діалогу, коли аналіз художньої якості творів набув украй потворних форм, вважалося, що національне за формою – це не більше, ніж назва одягу чи страви. А насправді національне – це часто щось дуже тонке, вагоме і – водночас – нелегко відчутне, вловиме. Щоб література сприймалася як явище самобутнє, стабільне, треба щоб вона була національною не лише формою, а мала щось національне і в змісті, зокрема в ментальності героїв: адже може бути національний по суті твір – як і кіно – без шароварів, стріхи і вишиванки. Лише тоді література має право на живе і багатогранне явище на творчу самобутність, на свій тернистий шлях.

У несловесних мистецьких формах національний колорит можна збагнути чуттями, але осмислити його нефакхівцям дуже важко. Єдиний шлях – попередні етнографічні, культурознавчі й історичні дослідження.

Поняття соціально-історичного і національно-культурного контексту, ідейно-естетичного ландшафту доби переходить межі лінгвістики, навіть ширше – філології, і охоплює ті умови, в яких певна мова вживається як засіб комунікації і пізнання. «Народ заявляє про себе, живе в своїй культурі, а отже, і у мові – цьому найпершому елементі національного самовираження і самоусвідомлення. Мова й культура не протиставляються одна одній і не співіснують поруч: мова як один із експресивних виявів духовного життя є складовою частиною культури, головним чинником збереження етносу. А переклад – це завжди сплав двох культур, двох мовних традицій, двох літературних основ, і в цьому – його неповторна привабливість» [42].

«Словесне мистецтво, мабуть, найвитонченіше із загальнолюдських і специфічно національних форм естетичного вираження, і факт перекладності є однією з його особливостей, пов'язаних з потенційною здатністю переступати межу власної мови. Переклад лежить біля самих витоків людської культури і невід'ємно пов'язаний з розвитком національних мов і літератур. Адже культурами різних народів і епох є ґрунтовні, зумовлені

найрізноманітнішими чинниками розбіжності, що їх необхідно враховувати в процесі перекладу» [49].

«Національний колорит – цілком конкретна особливість літературного твору, що може бути виражена більш або менш яскраво і послідовно. З одного боку, вона виявляється в характері і вчинках дійових осіб, з другого – у мовній тканині твору. У першому випадку власне перекладацьких труднощів не виникає. У другому – чи не найважливішою є проблема реалій. Вони – суттєві чинники, власне те, що створює колорит, атмосферу твору, його етноспецифіку. Від того, як поведеться перекладач з реаліями, чи не найбільшою мірою залежить, що вийде з-під його пера: переклад чи переспів, наслідування, травестія чи навіть пародія. Мабуть, саме найрізноманітніші реалії, з якими на кожному кроці стикається перекладач, породжують найбільшу кількість не тільки цікавих, а й складних проблем. Реалії не дають змоги перекладачеві надмірно захоплюватися, іти шляхом «найменшого опору», повсякчас нагадуючи йому, що перекладання – не лише творчість, а й напружений науковий пошук» [38].

До кореляції реалії: національний колорит не можна підходити спрощено, вважаючи, ніби реалії самі по собі забезпечують «національний дух».

П. Кундзіч писав про це: «Деякі канадські письменники гадають, що, припасувавши до своїх українських персонажів такі атрибути й аксесуари, як «голубці», «борщ», «вареники», вони тим самим надають їм «національного колориту». Вони забувають, що витвір мистецтва – не етнографічний довідник, що він має відобразити людей у творчій діяльності, в побуті, в громадському житті» [27, с. 457]. Іноді окрема реалія стає символом вітчизни. Хочеться наголосити, що реалії часто пов'язані з регіональністю у художньому зображенні, а вона – суттєва, необхідна, бо, щоб говорити про людство загалом, слід говорити про якусь конкретну точку на землі.

Проблема реалій як одиниць з дуже місткою фоновою семантикою, маркерів національно-культурного контексту становить не тільки великий

теоретичний, а й практичний інтерес. Як багатоаспектне соціальне явище, мову потрібно досліджувати не тільки в плані осмислення її внутрішньої структури, внутрішніх процесів функціонування і розвитку, а й у плані вивчення процесів відображення у ній матеріальної і духовної культури народу-носія.

Така проблематика, зокрема, актуальна в сучасний період, коли семасіологія звертає все більшу увагу на культурну зумовленість змістового плану мовних одиниць. На їхню історичну, соціальну, етнічну співвіднесеність з нормами певної національної культури. Коли дослідження мови стає неможливим поза історико-культурним контекстом, коли мова все чіткіше виступає як одна з основних умов самобутності етносу.

1.5. Види реалій

Реалії як носії національного колориту є завжди хоча б мікроелементами стилю. Проте інколи вони можуть, як будь-яка інша одиниця художнього мовлення, становити важливий стилетворний засіб. З погляду лінгвістики і перекладознавства, розрізняють такі види реалій, які за класифікацією відповідають типам деталі, що виражає їх:

1. Реалії – художній дріб'язок: вони не несуть у тексті вагомого художнього навантаження, входячи в нейтральний пласт номінативного інвентаря мови. У перекладі такі одиниці можна замінювати гіперонімами, їх можна пропускати, не завдаючи особливої шкоди цілісності тексту.

2. Часом реалія виступає як художня деталь – вагомий компонент твору, що активно функціонує в сюжеті. Такі реалії калькують, транскрибують, передають засобами описового або комбінованого перекладу. При цьому майстер-перекладач подає реалію так, що вона не сприймається читачем як екзотика.

3. Трапляються випадки, коли реалія як художня деталь стає наскрізною в усій творчості письменника. «Характерологічною» називає таку деталь В. Кухаренко.

Найчастіше дослідники вдаються до предметної, зовнішньої, позамовної класифікації реалій, і найпоспідовніше, найгрунтовніше провели її С. Влахов і С. Флорин [49, с. 55-88]. З погляду перекладознавчого доречно провести поділ реалій в історико-семантичному та структурному планах.

«З історико-семантичного погляду виділяються:

- **власне реалії** (при існуючих референтах: *the Waldorf, Thanksgiving Day*;
- **історичні реалії** – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дискантної лексики, втративши життєздатність.

Їм властива сема «минуле», пов'язана із старінням референта, виходом позначуваного ним з царини активної суспільної практики мовного колективу. Вони вміщують фонові знання культурної спадщини. Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: *the Boy Scouts, prohibition*.

У структурному плані виділяють:

- реалії-одночлени: «*ceilings*», *prohibition* (часи сухого закону в Америці);
-
- реалії-полічлени номінативного характеру: *screen-door, funeral parlor*;
- реалії-фразеологізми: *Her life was a Calvary*.

З погляду перекладацької практики виділяють явні і скриті (приховані, потаємні) реалії.

Часом реалія входить до складу заголовка. Це – дуже важлива частина твору, ключ до світобачення письменника. Іноді заголовки – це результат довгих роздумів, а іноді, як художнє одкровення, він приходить раптово. У

більшості випадків повне осмислення заголовка можливе лише в мегаконтексті, на широкому історико-філологічному тлі, оскільки заголовки часто вміщують алюзії і вимагають від читача всебічних знань. Реалія в заголовку дуже багата фоновими знаннями, і поруч з денотативною семантикою, сповнена конотативною, зокрема національно-культурною, і відразу націлює читача на певний настрій, скеровує його думки у визначеному напрямі у сприйнятті твору».

1.6. Прийоми передачі слів, які позначають національно-специфічні реалії

Зрозуміло, що можливість правильно передати позначення речей, про які йде мова в оригіналі, і образів, пов'язаних з ними, передбачає певні знання про ту дійсність, яка зображена в перекладеному творі (незалежно від того, чи набуті такі знання шляхом прямого знайомства з нею, чи взяті з книг або інших джерел).

За цими знаннями як у країнознавстві, так і в порівняльному мовознавстві й теорії перекладу закріпилось за останній час визначення «фонових»: як вид-но з самого значення терміну, мається на увазі сукупність уявлень про те, що складає реальний фон, на якому розгортається картина життя іншої країни, іншого народу.

Для теорії та практики перекладу фактично має значення лише частина фонових знань – та, яка стосується явищ, специфічних для іншої культури, іншої країни і необхідна читачам перекладеного твору, щоб без втрат засвоїти в деталях його зміст [50, с. 78].

Ні фонові знання, як категорія більш загальна, ні фонова інформація не є чимось раз і назавжди встановленим, деяка частина їх з плином часу може втрачатись, як така, що стала неактуальною і яка не отримує застосування, але в цілому фонова інформація має тенденцію до постійного розширення в

зв'язку з контактами між народами та їх культурами, які все ростуть. Однією з форм, в яких здійснюються ці контакти, слід визнати й переклад будь-яких текстів (від художньої літератури до творів наукових та публіцистики) [50, с. 78]. Тим самим розповсюдження фонові інформації здійснюється й через переклад, особливо через переклад художньої літератури і, зокрема, розповідної прози, так само як і драматургії, де для зображення фону дії важливу роль грають речові деталі матеріального та суспільного побуту, характер звертання людей один до одного тощо. Такі деталі мають назви в оригіналі і вимагають називання у перекладі. Це називання здійснюється по-різному.

«Коли перекладач обмежує себе лише даними тексту, сліпо довіряючись номінативним значенням його словникових елементів, узятих окремо, не підозрюючи або забуваючи про те, що нові значення їх, які виходять у результаті їх поєднання один з одним, можуть бути відмічені навіть і у словниках, – тоді виникають грубі смислові помилки. Такі помилки зустрічаються, наприклад, у перекладі німецьких складних слів, коли їх значення сприймаються перекладачем просто як сума значень їх складових частин» [2].

1.7. Історія вітчизняного перекладу

Український переклад у межах російської імперії не мав перспектив. «Св. Паісій Величковський зробив еквівалентні еклезіяльні переклади на церковнослов'янську. Г. С. Сковорода (1722-1794) у своїх перекладах з латині (Овідій, Горацій) послуговувався при ретельному відтворенні ритмічної сапфічної строфи оригіналу вільним смисловим перекладом, який в умовах імперії ставав завдяки численним «книжним» церковнослов'янізмам все подібнішим до мови Тредяковського й Хераскова. На противагу зросійщеним формам, у грекокатолицькому Почаєві з'явився «Почаївський Богогласник» (1791), де невідомі перекладачі-монахи помістили велику кількість «живих»

народних українських перекладів з польських релігійних пісень («Дивная новина», «Нова радість світу ся з'явила»)» [8, с. 31].

Завдяки національному відродженню України та національно-визвольній боротьбі нового розквіту зазнав український переклад того часу, центр якого знаходився в Києво-Могилянській Академії (1632). Наприкінці XVII ст. І. Величковський (?- 1701), майстер акровіршів, переклав латиномовні епіграми англійця Дж. Оуена. Такі провідні діячі академії, як Д. Туптало (1651-1701?), І. Максимович (1651-1711); «професор риторики і піітики» Теофан Прокопович (1681-1736), який став чільним церковним діячем Москви, здійснили найвідоміші церковнослов'янські переклади того часу, побіжно застосовуючи українські елементи. Крім того, С. Полоцький (1629-1680) та Д. Туптало перекладали польських авторів (у т.ч. «Псалми» Кохановського). Т Прокопович вправно відтворив силабічними рядками Давидові Псалми, Овідія, Марціала, Скалігера та ін. Перекладачі часів українського бароко (як їх німецькі колеги) відстоювали мовнозбага-чуючу функцію перекладу.

«В Україні кінця XVIII ст. – початку XIX ст., яка стала складовою Російської імперії, посилювався вплив російської культури, що призвів до «зросійщення», тобто русифікації вищих верств українського суспільства. Через занепад слов'яно-української літературної мови середні верстви України використали народне просторіччя з «підлим стилем і бурлескною формою» (М. Зеров). Це мало наслідком певну специфіку тогочасного романтичного українського перекладу, який часто позначають терміном «котляревщина», чи одомашнення в перекладі (І. П. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, М. Старицький, Ю. Федькович та ін.). Цей переклад пройшов два етапи.

Л. Боровиковський (1806-1889) здійснив вільний переклад «Світлани» Жуковського (під назвою «Маруся»), А. Метлинський, який перекладав із німецької та французької, більше прославився перекладом поезії А. Міцкевича «Морлак у Венеції», яка була, в свою чергу, перекладом одного

з віршів циклу «Гузла» П. Меріме, тощо. Є. Гребінка (1812-1848) зробив вільний переклад «Полтави» О. Пушкіна (1831). Г. Квітка-Основ'яненко (1778-1843) написав у 1833 р. першу прозову травестію «Салдатський партрет», що була вільним поєднанням двох греко-римських анекдотів. У Ю. Федьковича (1832-1888), вільного перекладача німецької та австрійської поезії, збереглося романтичне зближення до народних традицій. Це особливо спостерігалось в його перекладі шекспірівської «Taming of the shrewd: Приборкання непокірної» – «Як козам роги вправляли». За романтичною традицією поети скорочують або розширюють тексти, «одомашнюючи» переклади від національної своєрідності оригіналів» [8, с. 33].

«На 2-му етапі – у 40-50-ті роки XIX ст. Т. Г. Шевченко (1814-1861) збагатив український художній переклад циклом «Давидові псалми», фрагментами з Осії, Ісайї, Іезікіїля, де він, узявши за основу слов'янську версію Кирила і Мефодія, поєднав переклад окремих фрагментів текстів із романтичним переспівом інших фрагментів. При цьому, зберігаючи образну систему оригіналів, поет надав їм нового звучання, зумовлене демократичним світоглядом: «Єрусалимом був для нього Київ»» [8, с. 33].

Не менш оригінально – як драматичний монолог – Т. Г. Шевченко перекладав уривки зі «Слова о полку Ігоревім». М. П. Старицький (1840-1904) досить удаło (проте хореем замість ямбу) відтворив монолог із «Гамлета» Шекспіра, переклав у романтичному дусі сербські балади і поезії Гайне, Байрона і Міцкевича, твори Лермонтова, Пушкіна та Некрасова (1860-ті рр.), при цьому створивши чимало неологізмів та виробивши чіткий стиль.

Першим професійним перекладачем України XIX ст. став, однак, Пантелеймон Куліш (1819-1897). Саме він, демонструючи «пасіонарний прояв особистості митця» (І. Франко), переклав за пізніми німецькими романтичними традиціями (з униканням парафраз, звільнившись від «бурлескної котляревщини», проте з багатьма метафорами і високими стилістичними новотворами, що несли «присмак очужинення»). 15 найкращих драм Шекспіра (у т.ч. «Гамлет, принц Датський», 1899), поему

Байрона та вірші Гете, Шиллера та Гайне, а також «Псалтир» (1879) і разом із І. Пулюєм та І. Нечуй-Левицьким «Біблію». П. Кулішу вдалося сформувати унікальну перекладацьку мову, де для передачі внутрішньої драматичності оригіналу органічно поєднувалися вигранений перекладачем високий та розмовний стилі (за рахунок ужитку біблеїзмів, русизмів, полонізмів, церковнослов'янських, старо-українських та розмовних і діалектних слів). Високий стиль (шляхом застосування відповідного синтаксису та церковнослов'янізмів) знайде своє оптимальне вираження у перекладі «Біблії» [Гудманян, с. 35].

На другу половину XIX ст., яка започатковує період критичного реалізму, припадає творчість геніїв українського народу, що, на противагу романтичним сюжетам попередників, відбирали актуальні на той час ідейно-спрямовані твори. У такий спосіб Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, Л. Українка, П. Грабовський та ін. уславилися своїми перекладами, що мали націєтворчий, виховний і політичний характер.

Висновки до Розділу 1

Роль і місце мовної картини в світобаченні носіїв мови посилюються, якщо йдеться про диференційні ознаки, асоціативні та оцінні параметри номінацій, особливо тих, що передають етнічно орієнтовані прикмети предметів побутового рівня. Водночас постає проблема визначення національно-культурної мовної компетенції, включеної у концептуальну картину світ: Мова забарвлює через систему своїх значень і їхніх асоціацій концептуальну модель світу у національно-культурні кольори.

Відтак мовна особистість зберігає в своїй генетичній пам'яті вербально фіксовані знання зі сфери національного спадку, включаючи різного роду міфологеми, обрядові формули, традиційні стереотипи тощо.

Очевидним стає положення щодо різних рівнів реалізації мовної інтерпретації світу: у вигляді лексикону, що дає змогу співвіднести

позначення зі смислом відповідного референта, а через нього – і з концептом у його образно-асоціативних зв'язках; у вигляді семантичних систем глибинного характеру, з властивими їм категорійними ознаками, що передбачають можливість включення в класифікацію нових явищ і знань про них. Наприклад, осмислення помаранчевого кольору як ознаки демократичних перетворень відбувалося на ґрунті усвідомлення кольору як символу; пор. суспільну функцію таких кольорів, як червоний, зелений тощо. Отож, рідна мова містить достатньо ресурсів, здатних вербально відтворювати зміни в загальнокультурній картині світу, що виникають як наслідок операцій у колі вже відомих концептуальних знань.

РОЗДІЛ 2. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОЛЕКСЕМ У ПЕРЕКЛАДІ

2.1. Способи перекладу реалій

Переклад реалій – це справа не тільки перекладацької техніки, а й перекладацького мистецтва. Залежно від переваги того чи іншого виду інформації, що її несе реалія в кожному конкретному випадку (денотативної, конотативної, зокрема національно-культурної, локальної), від композиційної заданості реалії в ситуативному контексті, перекладачі по-різному відтворюють її семантико-стилістичні функції.

Перша умова адекватного відтворення реалій – глибоке знання їх. Перекладаючи твір з далекого часу або про далекі від наших людські відносини, звичаї і події, перекладач змушений, використовуючи всі ресурси рідної мови, уявити собі, як було б названо цією мовою ті чи інші явища, якщо б вони існували в житті його народу. Коли у перекладача вже склалося вірне уявлення про реалію та її контекстуальне оточення, йому легше вирішити, як представити її своєму читачеві.

Розглядаючи проблему реалій у перекладі, виходимо передусім з того, що в художньому тексті всі реалії – хоча б частково – стильотворчі засоби, бо вони сприяють створенню національного колориту, який завжди є складником стилю. Звісно, історичні реалії стилістично забарвлені яскравіше, адже вони вміщують елементи історизму, що належать до яскраво виражених стилістичних категорій. Але навіть коли в першотворах реалія служить лише для по-значення об'єктивно існуючих предметів і явищ і позбавлена особливої експресивної дієвості, то в перекладі (як носій семи «локальність») вона художньо правомірно вияскравлюється, набуває стильотворчої ваги, посилює свій стилістичний потенціал, свої виражальні можливості. У таких випадках сам акт перекладу виступає засобом стилістичної актуалізації.

У реаліях найбільш наочно виявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному та духовному житті

суспільства веде до виникнення реалій у мові, до того ж час появи нових реалій можливо встановити доволі точно, тому що лексика чутливо реагує на всі зміни суспільного життя.

У порівнянні з іншими словами мови відмінною рисою реалії є характер її предметного змісту, тобто тісний зв'язок позначеного реалією предмета, поняття, явища з народом (країною), з одного боку, і історичним відрізком часу – з іншого. Отже, реалії належить відповідний національний (місцевий) або історичний колорит.

Літературознавці й майстри художнього перекладу відмічають, що національне забарвлення літературного твору часто виражається через національні реалії. Чим ближче твір за своєю тематикою до народного життя, а за стилістикою – до фольклору, тим яскравіше проявляється його національний колорит.

Незнання реалій не тільки компрометує перекладача, а й усе зображуване середовище робить сумнівним у психологічному плані, підриваючи відчуття правдоподібності. У творах перекладеного письменника виринає перед читачем панорама якогось нового світу, якого ніколи недобачає авторів земляк. Те, що для нас черпає міць із взаємин з чимось дуже близьким, ніжно-рідним, приваблює чужинця саме тому, що воно – наскрізь нове, далеке, інколи фантастичне. І в цьому чимала заслуга реалій.

У цілях збереження національного колориту твору реалії при перекладі їх на іншу мову, як правило, не перекладаються, а транслітеруються (біде, пуловер), тому що вони належать до категорії «неперекладного у перекладі».

Переклад як форма діяльності передбачає, з одного боку, мовний контакт з метою адекватної передачі змісту, вираженого засобами однієї мови, за допомогою засобів іншої мови, а з іншого – конфронтацію культур, виражених у цих мовах. Одні й ті самі поняття в різних мовах можуть передаватись по-різному. Коли ці поняття ідентичні, переклад їх не представляє труднощів. Однак структури понять часто неоднакові, змісти

слів і речень ускладнені додатковими елементами, характерними лише для даної мови, що особливо стосується ідіом.

Переклад – це не лише співставлення різних мовних систем, а й різних культур. Інакше кажучи, переклад як двомовна комунікація вимагає врахування різниці культур її учасників.

У процесі перекладу дуже важливе врахування прагматичного компонента висловлювання. При цьому часто має місце відома адаптація тексту з врахуванням соціокультурних відмінностей між читачами оригіналу і перекладу.

При перекладі відбувається адаптація тексту до нового отримувача, яка є причиною змін в інформації, яка міститься в початковому тексті. Врахування функціональної ролі, яку грає реалія в тому чи іншому повідомленні, є дуже важливим принципом прагматичного аспекту перекладу. Можливе, наприклад, видалення реалії, якщо вона несуттєва.

Як відомо, будь-яка номінативна одиниця, яка позначає явище, характерне для даної культури, може стати основною образною характеристикою.

Побудовані на її основі метафори і порівняння, з точки зору носіїв даної мови, нічим не відрізняються від інших образних зворотів, які побудовані на основі слів, що позначають універсальні, «загальнолюдські» поняття (такі, як, наприклад, «вода», «сонце», «трава»). Але для іншомовного читача «екзотичні образи» виступають іноземним матеріалом у тексті мови перекладу, або перешкоджаючи розумінню, або створюючи невиправдано яскравий ефект. Тому, керуючись у першу чергу необхідністю передати функціональну домінанту образа, перекладач прагне у кожному конкретному випадку знайти оптимальне рішення. Через те, що в більшості випадків домінуючою функцією образа є емоційно-експресивна, а збереження «екзотичних» елементів або повністю гасить, або гіпертрофує цю функцію, трансформації того чи іншого роду стають обов'язковими.

Однак не завжди трапляється можливість зберегти реалію або замінити її еквівалентом в іншій культурі. Особливо часто це спостерігається при передачі реальних, конкретних асоціацій з певним предметом, які складають специфіку лексичного значення слова. Наприклад, в мовах, які не мають позначення реалії «клюква», відсутня можливість і кольорового позначення за кольором ягоди. У перекладах відбувається заміна: клюквенний-малиновий – темно-червоний. Сила конкретних уявлень, загальний життєвий досвід дозволяють носіям мови зрозуміти певні вирази, однак передача їх на інших мовах утруднена.

Є слова, які викликають певні асоціації у свідомості носія мови, але передати національну забарвленість у мові-сприймачі неможливо, тому що читачеві мови, на яку зроблений переклад, асоціації, викликані у носія мови оригіналу тим чи іншим словом, будуть незрозумілі.

Однак усунення реалій знижує художню цінність перекладу у порівнянні з оригіналом.

Реалії, відображаючи специфіку національної культури, можуть мати конотації, які створюють яскравий образ, не завжди доступний представнику іншомовної культури. Розкрити його в усій повноті національно-культурних асоціацій – важливіше завдання лінгвокраїнознавчого аспекту у вивченні мови. Якщо у перекладі усунення реалії допускається, хоча б небажане, то в лінгвокраїнознавстві реалії як раз складають основний об'єкт вивчення, і усунення їх при адаптації навчального тексту неприпустиме.

Слід застерегти й від підміни іншомовних реалій у процесі перекладу. Іноді перекладачі інтерпретують зміст оригіналу як би крізь призму власної мови і власної культури. Але такого роду переклад приводить до перекручення первинного повідомлення і повинен розглядатись у теорії перекладу як явище небажане.

Розглядаючи проблему відтворення семантико-стилістичних функцій реалій засобами цільової мови, потрібно зауважити, що твердження, нібито реалії перекладаються, – неточне. Перекласти – це значить віднайти

відповідник у цільовій мові, а як же цього досягти, якщо в етнокультурній, матеріальній чи духовній сфері, в історії носіїв цільової мови немає співвідносного об'єкта, поняття чи явища?! Отже, у випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій.

Відтворення семантико-стилістичних функцій реалій у перекладі – кардинальне питання перекладознавства. Чимало дослідників розглядало це питання і часто доходили при цьому не зовсім однакових висновків.

О. Швейцер визнає 3 способи відтворення реалій засобами цільової мови: **транслітерацію, калькування, пояснюючий переклад** [46, с. 250]; Л.С. Бархударов – п'ять: **транскрипцію (транслітерацію), калькування, описову перифразу, приблизний і трансформаційний переклади** [39, с. 95-104]. А.Федоров обґрунтовує 4 способи передачі реалій: **транслітерацію (транскрипцію), калькування, уподібнення, гіпонімічний переклад** [41, с. 145-157]. Проблему перекладу реалій дуже глибоко, з детальною класифікацією, опрацювали С. Влахов і С. Флорин, [49, с. 96-105] і найбільший внесок зробила Р.П.Зорівчак своєю монграфією «Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)» [13].

2.2. Транскрипція

З історії англомовної україніки відомо, що деякі англійські автори були дуже уважні до якості відтворення звучання українських слів англійською абеткою. Зразком цього є творчість англійської письменниці шотландського походження М. М. Дові (1867-1945). Після десяти тижневого перебування в Українських Карпатах вона опублікувала 1891 р. книжку «Дівчина в Карпатах», яка правдиво детально знайомила читачів з Покуттям, усякденними і святковими звичаями й обрядами гуцулів, з їхнім мистецтвом. Транскрипція власних імен у письменниці дуже влучна і свідчить про

розвинений слух і мовне чуття. Зокрема, вона уважно застосовувала єдино вірний принцип фонетичної передачі звучання українських топонімів і антропонімів. Так, повідомляючи про свій приїзд до Жаб'я (у місцевій говірці це слово вимовляється з палаталізованим звуком [ж']) авторка додає: «Я намагаюся відтворити по-англійському українське звучання цієї назви, але передати без втрат не можу, додам лише, що [з] вимовляється палаталізовано, як буква «j» у французьких словах, jour і «jardin» [67, с. 154].

Доречно транскрибувати передусім ці реалії, які, через важливість денотатів, мають шанси ввійти з часом у периферійні шари словникового складу мови-переймача. В англійській мові є, наприклад, слово *a robot* («*an automaton; a person who acts or works mechanically and without thinking for himself*»). Утворено вже й термінологічні словосполучення: *a robot bomb; a robot pilot*. Вживається слово «робот» («автомат, схожий зовнішнім виглядом і рухами на людину» і в українській мові. Своє походження ця лексема веде з чеської мови. Її створив, для позначення фантастичної реалії, К. Чапек і вжив уперше в утопічній драмі «RUR» («Россумові універсальні роботи»). П. Селвер, відомий перекладач англійською мовою чеської художньої літератури, у 1922 р. переклав цю Чапкову п'єсу і шляхом транслітерації, що в цьому випадку збігалася з транскрипцією, передав слово *robot* – «*Rossum's universal robots*». П'єса, що сміливо засуджувала імперіалізм, набула великої популярності, і лексема *robot* засвоїлася багатьма мовами.

Інколи перекладачі застосовують транскрипційний спосіб передачі реалій тоді, коли вважають, що реалія дуже вагома – чи семантично, чи стилістично, чи в обох планах. Але які ж асоціації може викликати чуже, далекомовне слово, подекуди дуже важке для вимови, часто повністю позбавлене змісту для читача, що не володіє мовою-джерелом? – Аніякісіньких! Так, лексема «характерник» («чаклун», «чарівник» з оповідання О. Стороженка «Закоханий чорт»: «Що воно за біс, подумав дід, – чи не *характерник*...» можна б приблизно передати англійськими частковими відповідниками *a sorcerer, a conjurer, a wizard, an enchanter*. Тоді сема

«локальність» була б утрачена, але семантика реалії оригіналу, денотативна і частково конотативна, збереглася б. Ф. Лайвсей пішла шляхом транскрипції: «*What the devil is he?*» *thought my grandfather. «Is he not a **kharakternick?**»* [63, с. 66], але англомовний читач, без сумніву, не зрозуміє цього транскрибованого слова. У перекладі оповідання М. Коцюбинського «Для загального добра» зустрічаємо точно транскрибоване слово «Мамалига» (*mamalyga*): воно також нічого не дасть читачеві: «...вимахували недоїденими грудками мамалиги» – «...*waving half-eaten pieces of mamalyga in the air*» [64, с. 204]. У повісті «Липовий цвіт сорок першого...» Б. Бойко змальовує образ старого селянина Русина, який і в їді і в сівбі був однаково ощадливий і рівномірний. Ось «Русин ще раз замішав свою затірку» [62, с. 43]. *Затірка* («страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою» [62, с. 352]) – типова їжа українських селян, зокрема в дорадянський час. Але що ж зрозуміє англомовний читач з перекладу з транскрипцією: «*Meanwhile Rusyn stirred his zatirka*» [64, с. 39]?!

Транскрипція, поруч із запозиченням і чужим синтаксисом, сприяють перенесенню читача в атмосферу чужої мови, а не перекладові з однієї мови на іншу. Інколи, завдяки транскрипції, у читача створюється фальшиве уявлення, нібито йдеться про реалію чужого побуту. Насправді ж тут відіграла вирішальну роль безпорадність перекладача, його небажання чи невміння віднайти потрібний (хай і описовий) відповідник. Так, у перекладі рядків із співанки Ю. Федьковича «Флояра»: «Сестри сидять у каганця, Шиття дошивають» – «*The sisters finish their sewing By the light of the **Kahanetz***» знаходимо транскрибоване слово *Kahanetz*, до того ж, виділене графічно. Текст був би зрозумілішим, якщо б перекладачка вжила вислови *a nightlight, a small lamp* – «*By the flickering nightlight (a small lamp)*». Вона могла б також вжити семантично найближчі до лексеми «каганець» («невеличкий світильник, що складається з гнота і посуду, в який наливається олія, лій чи гас» дескриптиви: *a wick light, an oil lamp, a wick lamp*, пор.: «...та сопе так, що каганець на столі як не погасне – «*and snorting*

so violently the wick lamp on the table almost went out» [63, с. 22]. Паралель *каганець* – *a nightlight* також зафіксовано в англomовній українці: «Тоді Мусій простяг на світло *каганця* свою ліву руку» – «*Shvachka stretched out his maimed left hand toward the nightlight»* [63, с. 286]. Знаходимо і такий гіперонімічний переклад: *каганець* – *a lamp*. Коли Микола Джеря покинув рідну оселю, «у хаті ще довго голосила стара мати з Нимидорою, а каганець блимав коло комина, неначе старець блимав сліпими очима» [280, т. 3, с. 68]. В англійському перекладі читаємо: «*Back in Mikola's* (правильніше було б *Mykola's*. – Р. 3.) *house, his old mother and Nimidora kept their sorrowful vigil late into the night. The lamp near the chimney flickered like an old beggar blinking his blind eyes»*. Вже саме порівняння показує, що то за лампа була.

Дотепер перекладачі, зокрема англійські, німецькі, французькі, не знайшли ще способу хоча б частково відтворити семантику значущих імен Франкового циклу «Коли ще звірі говорили» типу *Лис Микита, Малпа Фрузя, Вуйко Бурмило* [71, 121]. Їх транскрибують, але транскрибовані слова, так звані імпортні реалії, вміщаючи виключно сему «незвичність», сприймаються лише як різнорідний гетерогенний елемент – не більше. Хіба, читаючи по-англійському *Fox Mikita*, по-німецькому *der Fuchs* (хоча в І. В. Гете є «*Der Reineke Fuchs»*), по-французькому *le Renard* [71, с. 46], читач може хоч би частково відчутти художню винахідливість І. Франка, який на основі «микитити» («крутити; брехати» навічно закріпив ім'я «Микита» за Лисом в образній свідомості носіїв української мови? До речі, творчою знахідкою В. Щесного, перекладача Франкової казки «Фарбований Лис», вважаємо перевираження прикладки «Остромисл» у сполучі «Звіре Остромисле» лексемою *Quickwit* [71, с. 58].

Дотепер перекладачі, зокрема англійські, німецькі, французькі, не знайшли ще способу хоча б частково відтворити семантику значущих імен Франкового циклу «Коли ще звірі говорили» типу *Лис Микита, Малпа Фрузя, Вуйко Бурмило* [71, с. 121]. Їх транскрибують, але транскрибовані слова, так звані імпортні реалії, вміщаючи виключно сему «незвичність»,

сприймаються лише як різнорідний гетерогенний елемент – не більше. Хіба, читаючи по-англійському *Fox Mikita*, по-німецькому *der Fuchs* (хоча в И. В. Гете є «*Der Reineke Fuchs*»), по-французькому *le Renard*, читач може хоч би частково відчути художню винахідливість І. Франка, який на основі «микитити» («крутити; брехати» [71, с. 391]) навічно закріпив ім'я «Микита» за Лисом в образній свідомості носіїв української мови? До речі, творчою знахідкою В. Щесного, перекладача Франкової казки «Фарбований Лис», вважаємо перевираження прикладки «Остромисл» у сполучі «Звіре Остромисле» лексемою *Quickwit* [71, с. 58].

Досить оригінальне вирішення знайшов канадський перекладач Б. Мельник, перекладаючи прозою віршовану казку І. Франка «Лис Микита» твір, який Міжнародна дитяча бібліотека (з центром у Мюнхені) включила у список «Найкращих з найкращих» («*The best of the best*») для дітей у 10-12 років у 110 країнах світу. Б. Мельник перекладає англійською мовою значущі імена, а поруч подає їх транскрипцію, на зразок *King Lion, Tsar Lev; Wolf the Hungry, Vovk Nesyty; Cat the Purry, Keet Moorlyka*. Знамениті ілюстрації В. Курилика, канадського художника українського походження, також чимало пояснюють читачеві. У віршованій передмові «Від перекладача» Б. Мельник пише: «*I am inviting you hereby To meet a fox nicknamed The Sly (He's called Mykyta in Ukraine And this name, too, he will retain)*».

Досить оригінальне вирішення знайшов канадський перекладач Б. Мельник, перекладаючи прозою віршовану казку І. Франка «Лис Микита» твір, який Міжнародна дитяча бібліотека (з центром у Мюнхені) включила у список «Найкращих з найкращих» («*The best of the best*») для дітей у 10-12 років у 110 країнах світу. Б. Мельник перекладає англійською мовою значущі імена, а поруч подає їх транскрипцію, на зразок *King Lion, Tsar Lev; Wolf the Hungry, Vovk Nesyty; Cat the Purry, Keet Moorlyka*. Знамениті ілюстрації В. Курилика, канадського художника українського походження, також чимало пояснюють читачеві. У віршованій передмові «Від перекладача» Б. Мельник

пише: «*I am inviting you hereby To meet a fox nicknamed The Sly (He's called Mykyta in Ukraine And this name, too, he will retain)*».

2.3. Гіперонімічне перейменування

Гіперонімічне перейменування – досить поширений вид перекладу реалій, пов'язаний із засадними поняттями лексичних трансформацій, категоризацією денотата, визнанням ізоморфізму частини й цілого («*pars pro toto*»), генералізацією. Усе це належить до мовних універсалій. Можливість такого виду трансляційного перейменування, такої деконкретизації зв'язана з наявністю міжмовних гіпонімів, які, в свою чергу, зумовлені гіпонімією як мовною універсалією.

В одномовному плані відношення гіпонімії характеризується так: **a** є гіпонім **b**, якщо твердження, що **x** є **a**, імпліцитно означає, що **x** є **b**, напр.: укр. «свитка» – гіпонім стосовно гіпероніма укр. «одяг». Під **міжмовною гіпонімією** розуміємо відношення слів однієї мови, що називають видові поняття, до слів іншої мови, що означають родові поняття. У формальній логіці такі відношення між поняттями називають стосунками підпорядкування, або субординації. У відношеннях субординації понять виявляється один з найосновніших законів логіки, згідно з яким обсяг понять (усі предмети та явища, до яких застосоване дане поняття) і зміст понять (сукупність суттєвих ознак предметів, явищ, охоплених поняттям) перебувають у обернено пропорціональному відношенні: підпорядковуюче поняття ширше за обсягом, але вужче щодо значення; підпорядковане поняття менше за обсягом і ширше щодо значення. Тому-то в міжмовних гіпонімах поняття не збігаються ні за обсягом, ні за змістом, але та обставина, що в обсяг логічно підпорядковуючого поняття, входить увесь обсяг логічно підпорядкованого поняття, а в зміст останнього – увесь зміст першого, дає змогу співвідносити ці поняття, зв'язуючи їх відношенням субординації, підпорядкування. З погляду компонентного аналізу, у зміст

гіпоніма входять всі семантико-диференційні семи гіпероніма і, крім цього, його семантичний континуум вміщає ще деякі семи, властиві лише йому. Чим менше семантико-диференційних сем у семантичному континуумі слова, тим більш узагальнений характер має позначуване ним поняття.

При заповненні лексичної лакуни способом гіперонімічного перейменування відбувається вилучення певної інформації, втрачається культурологічна і лінгвокраїнознавча атрибуція реалій – це, по суті, дереалізація реалій, бо часто конкретне поняття передається лексемою надзвичайно широкої, розпливчатої референції. При такому виді перекладу стилістична роль реалій незначна.

Гіперонімічний переклад передає семантику так званих денотативних реалій (у яких переважає денотативна інформація) з втратою семи «локальність» і окремих семантико-диференційних ознак. Ось як описує М. Коцюбинський головну героїню Маланку в повісті, «*Fata morgana*» «Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій *свитці*». У перекладі А. Бернгарда читаємо: «*There was Malanka, small and thin, in a clean blouse and old coat*». Або ж: Старий Петро Джеря вдягся в нову *свитку*» – «*Petro Dzherya put on a new coat*». Гіперонімічне перейменування *свитка* :: *a coat* не адекватне: *a coat* – нейтральне позначення, а *свитка*, крім загального денотативного значення «верхній одяг», означає «одяг з домотканого грубого сукна». Щодо конотативної семантики, то слово «свитка», зокрема у першому із цитованих випадків, має ще імпліцитне значення одяг бідної людини»; вміщає воно й локальну сему, що позначає етнічну віднесеність, – «одяг української селянки (селянина)». Усі конотативні семи, локальна сема і частина денотативних сем при гіперонімічному перейменуванні не відтворюються.

2.4. Дескриптивна перифраза

Коли потрібний високий ступінь експліцитності у процесі перекладу, часто застосовують дескриптивну перифразу, чому сприяють контекстно-ситуативні чинники. Наявність різних видів перифраз і перифрастичних зворотів у мові зумовлена особливостями логічних структур мислення, перифрастичними можливостями природних мов. Перифраза властива поезії усіх віків, вона, можливо, давніша, ніж поезія. Доказом слугують евфемізми. У культурі первісних людей вони були більше поширені, ніж у зрілих цивілізаціях. Під прикриттям слів-замінників, метафор, алегорій ховалися слова, яких не слід було вимовляти, а самі поняття, що їх вони виражали, засекречувалися, замасковувалися до невпізнання. Уникали вимовляти назви диких звірів, грізних явищ природи, хворіб, смерті.

В англійській мові здавна побутував іменник *a sheepskin* («*the skin of a sheep, esp. one used as a garment or in the making of a garment*», порівн.: «*St. John the Baptist is represented in a coat of sheepskin (in allusion to his life in the desert)*») [448, с. 590]. Коли на американському континенті почали масово з'являтися українські іммігранти, їхню етнічну належність часто вгадували за тими кожухами. Ось як пише про це В. Лисенко: «Через те, що українські землі входили до складу різних держав, іммігранти з України не мали глибокого відчуття національної свідомості, не вважали себе єдиним етносом – українцями, а називали себе по-різному: «галичани», «русини», «буковинці», «руські». Вони мали одну спільну рису, геть усі носили кожухи – чи то вони приїхали з Києва чи з Карпат» [61, с. 3].

Для опису такого одягу носії англійської мови застосовували дескриптивну перифразу, поки що okazійну з погляду англійського словникового складу, – *a sheep-skin coat* або монолексему *a sheepskin*. Згодом усіх українців-іммігрантів в англійськомовному світі почали називати «*men in sheepskin coats*». Одна з найцікавіших, найдостовірніших історико-публіцистичних книжок англійською мовою про українських

першопоселенців за океаном, написана В. Лисенко, має заголовок «*Men in sheep-skin coats*» [61]. Згодом вислів «люди в кожухах», скалькованні з англійської мови, увійшов в українське побутове та художнє мовлення – так називають знедолених емігрантів минулого. Приміром, у романі «Циклон» артистка Ярослава роздумує про минуле рідного люду: «Скільки чула ще змалку родинних переказів про поневірвання людей свого краю, про шифкарти оті, про агентів-обманників, що правили кудись у скотячих невольничих кораблях твоїх тіток та дядьків, «людей у *кожухах*»... Покотом у трюмах задушних, на трухлій соломі» [72, с. 492]. Схематично цей складний процес внутрішньомовних і міжмовних трансформацій реалії «кожух» («*a sheepskin coat*») зображає рис. 1.

Рис. 1. Реалія «кожух» у внутрішньомовних і міжмовних трансформаціях

Якщо в цьому випадку замість описової перифрази застосувати гіперонімічний переклад, ступінь апроксимації знизиться. В. Стефаник, приміром, так передає роздуми галицьких бідарів про їхніх визискувачів:

«Був чьих, був німець, був поляк... Але як настав мадзур, та й найшов *кожущину* аж під вишнев». У перекладі М. Скрипник: «*There was the Czech, the German, the Pole... But when the Mazur came, he even found the coat off his back under the cherry tree*» гіперонім а coat відтворює лише дуже малий обсяг семантичного континууму реалії «кожушина». У французькому перекладі Ж. Максимович знаходимо гіперонім *la fourrure*, в якому втрачено національну специфіку. У німецькому перекладі С. і О. Кузьмініх повісті І. Франка «Захар Беркут» реалію «кожух» передано також гіперонімом *der Schafpelz* [69, с. 55].

2.5. Комбінована реномінація

Комбінована реномінація – найчастіше транскрипція з описовою перифразою (значно рідше з гіперонімом) – досить ефективний, хоча й багатослівний, спосіб максимальної передачі семантики реалій, зв'язаний з лінійним розширенням тексту. Транскрибоване слово вміщає сему «незвичність», «чужинність», а дескриптивна перифраза (або ж гіперонім) роз'яснює семантику реалії, денотативну і, за змогою, конотативну, зокрема національно-культурну.

Такий прийом часто застосовується і в оригінальній творчості, зокрема, коли йдеться про побут іншого народу, як у знаменитій «Пісні про Гайявату» Г. В. Лонгфелло, заснованій на індіанських легендах: «*All the wildfowl sang them to him, In the moorlands and the fenlands, In the melancholy marshes; Chetowaik, the plover, sang them, Mahng, the loon, the wild-goose, Wawa. The blue heron, the Shuh-shuh-gah, And the grouse, the Mush-kodasa!*». Або в оповіданні М. Коцюбинського з побуту молдаван «Для загального добра»: «За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, *на залізних осях, мальованим возом – каруцою*».

Метод комбінованої реномінації часто застосовують англомовні автори, пишучи про українську дійсність. А їхні твори значною мірою

можуть слугувати зразком для англомовних перекладачів. Так, у книзі М. М. Дові «Дівчина в Карпатах» знаходимо: *kiptar (sheepskin jacket)*; *kolesha (the maize porridge)*; *polonina (the grassy oasis on the big pine-hills)*; *trembita (a ten-foot-trumpet)*. У книжках такого типу деякі реалії іноді транскрибують і виділяють графічно, а в дужках подають дескриптивну перифразу або гіперонім, як, приміром, у творі канадської письменниці М. Косташи «Всі бабині діти»: «*In the food basket there are: a little **babka (fruit bread)** and **paska (sweet bread)** and a piece of pork*». Або ж у повісті В. Лисенка «Жовті чобітки»: «*The rows of **kilims, or tapestries**, seemed to be everywhere*». При перекладі реалій-фразеологізмів комбінована реномінація це інколи графічно виділений калькований вислів і дескриптив: напр.: «*Fialka was now eighteen and «under the wreath», or ready to be affianced*» [68, с. 102]. Якщо в мові взагалі графіка є передусім засобом закріплення інформації, то в художньому тексті вона має свою специфіку, естетику і стилістику і широко використовується для подачі додаткової інформації. Графічне виділення частіше зустрічається в англійському художньому мовленні, ніж в українському.

Метод комбінованої реномінації часто застосовують англомовні автори, пишучи про українську дійсність. А їхні твори значною мірою можуть слугувати зразком для англомовних перекладачів. Так, у книзі М. М. Дові «Дівчина в Карпатах» знаходимо: *kiptar (sheepskin jacket)*; *kolesha (the maize porridge)*; *polonina (the grassy oasis on the big pine-hills)*; *trembita (a ten-foot-trumpet)*. У книжках такого типу деякі реалії іноді транскрибують і виділяють графічно, а в дужках подають дескриптивну перифразу або гіперонім, як, приміром, у творі канадської письменниці М. Косташи «Всі бабині діти»: «*In the food basket there are: a little **babka (fruit bread)** and **paska (sweet bread)** and a piece of pork*». Або ж у повісті В. Лисенка «Жовті чобітки»: «*The rows of **kilims, or tapestries**, seemed to be everywhere*». При перекладі реалій-фразеологізмів комбінована реномінація це інколи графічно виділений калькований вислів і дескриптив: напр.: «*Fialka was now eighteen*

and «under the wreath», or ready to be affianced». Якщо в мові взагалі графіка є передусім засобом закріплення інформації, то в художньому тексті вона має свою специфіку, естетику і стилістику і широко використовується для подачі додаткової інформації. Графічне виділення частіше зустрічається в англійському художньому мовленні, ніж в українському.

2.6. Калькування як особливий вид запозичення

Коли структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно матеріальними засобами мови-сприймача. Як слушно зауважує А. Білецький, цільова мова з найбільшою точністю відтворює не фонеморфологічну зовнішність слів і словосполучень мови-джерела, а саме способи чужого словотвору, якщо йдеться про окреме слово, чи структуру (взаєморозташування і смислове відношення), якщо йдеться про словосполучення. Якщо запозичення сприяє інтернаціоналізації словникового складу, то калькування пов'язане з активізацією національних мовних засобів у процесі створення власних перекладних відповідників для іноземних понять, воно стимулює виявлення і повніше використання прихованих потенцій рідної мови. Калькування своєрідно відображає суть перекладу як процесу біполярного (у німецькому перекладознавстві вживається влучний термін *der Übersetzungsprozess* адже мета перекладу – перестворити цільовою мовою оригінальний текст. Така ж і суть калькування. Цей метод, що передбачає відтворення внутрішньої слова, а разом з нею – структури образного переносу значень, активізує словотворчі засоби, дає поштовх до утворення семантично містких неологізмів. Властивим їм експресивність і часто образність стимулюють їхню появу у лексико-семантичній системі мови-сприймача. Так, М.Т. Ціцерон впровадив чимало слів у латинську мову завдяки калькуванню: *indifferens, providentia, proportio, qualitas, moralis* та ін.

Розрізняють **повне і часткове калькування**. При **повному** (точному) **калькуванні** слова (звичайно частинами) або словосполучення буквально перекладаються. Точна калька в лексичному і семантичному відношеннях повністю збігається з відповідником у мові-джерелі. Таких кальок зовсім мало, зокрема в площині українсько-англійській, що характеризується (щодо словоскладні та словотвору) частіше явищами дивергенції, ніж конвергенції.

При **частковому** (змішаному, модифікованому) **калькуванні** вислови частково перекладають, а частково будують з іншомовного матеріалу чи бодай за іншомовним зразком. Інколи нелегко провести чітку межу між змішаною калькою і комбінованою реномінацією (транскрипція з дескриптивом або гіперонімом). Це буває тоді, коли поруч з калькою дається певне розтлумачення. Часом воно необхідне: адже калька як мовний знак особливого характеру, що позначає реалію, відсутню в поняттєвій області народу-сприймача, повинна вказувати на специфічність і виключити помилкове ототожнення його з іншими, уже відомими, предметами і явищами.

У більшості випадків реалії-фразеологізми калькувати недоречно, бо в них надто сильний фоновий лінгвокраїнознавчий елемент. У таких випадках калькування перетворюється у буквалістський переклад, порівн.:

«...тобі лоб забриють» – «...*then your head will surely be shaven*». Тут калька «не спрацювала» через розбіжності в позамовній дійсності. Українська реалія фразеологічного характеру «лоби забрити» («забирати в царську армію») була породжена наказом, чинним до 1874 р.: голити передню частину голови всім рекрутам до царського війська . Оскільки англomовний світ не знав такого брутального звичаю, англomовний читач може сприйняти цей вислів лише в прямому розумінні, тобто в цитованому вище контексті зовсім не сприйняти його. Тут єдиний вихід – описова перифраза з свідомою втратою значної частини країнознавчої інформації: Брати на панщину ходили, Поки лоби їм поголили!» «*My brothers slaved on the estate And then, **conscripted**, marched away!*» [66, с. 132].

Або що ж зрозуміє англомовний читач, не обізнаний з українським побутом, з українськими опоетизованими заручиновими та весільними обрядами, з такого речення «*Olesya honoured the pleasant guests and presented them with towels*» [72, с. 17]? А йдеться про те, що Олеся (оповідання «Козачка» Марка Вовчка) погодилася вийти заміж за Івана Золотаренка: «Олеся пошанувала любих гостей і *рушники подавала*» . М. Скрипник скалькувала реалію-фразеологізм «подавати рушники», але така калька не допоможе читачеві збагнути суть подій. Н. Педан-Попіл передала загальну семантику реалії цілком зрозуміло, але в її перекладі немає і натяку на українську весільну атрибутику: «*Olesya paid her respects to the honored guests and accepted the proposal of marriage*» [63 с. 26]. Такий переклад ніяким чином не можна вважати задовільним. Тут ідеться, за влучним висловом М. Новикової, не про зіставлення слова із словом, навіть не тільки твору оригінального і перекладного, а й традиції з традицією [104, с. 109].

2.7. Транспозиція на конотативному рівні

Інколи у тканині художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані з затемненням локальної характеристики. Це трапляється найчастіше тоді, коли вона – компонент тропу. У таких випадках доречно застосовувати **міжмовну конотативну транспозицію (транспозицію на конотативному рівні)**, реалією англомовного світу (чи просто англійською лексемою з місткою конотативною інформацією) з іншим денотативним, але рівновартним конотативним значенням. Якщо перекладач відступає від дослівної точності, то завжди робить це з причин, за якими стоїть уся його цивілізація.

Так, в українському художньому мовленні дуже часто вживається слово «калина» і в денотативному плані як поширена на Україні рослина, і в конотативному як ознака червоної барви, символ дівочої цнотливості,

невинності (згадаймо пісню: «Не зрубав я у лузі *калини*, Не зрадив я в світі дівчини») і ширше – як символ України, порівн. рядки П. Тичини: «Де зелена тополина, роздзвенілися жита... Слався, рідна Україно, наша земле золота... Хай розквітне веселково у невиданій красі наша мова *калинова*, наше сонце у росі» або «Калинову баладу» І. Драча: «Та знаю: мене колисала *калина* В краю *калиновім* тонкими руками, І кров *калинова*, як пісня єдина, Горить в моїм серці гіркими зірками» та його ж «Лист до куща *калини*»: «Тож клекоти назустріч всім вітрам, Тож крила підіймай свої тугії Безсмертним цвітом правди і надії» . Згадаймо і книжку В. Русанівського «Наша мова *калинова*» . Для англійців *калина* (*a guelder-rose, a snowball tree*) – не більше, ніж кущ (дерево) з гіркуватими ягодами Якщо реалія «калина» в оригіналі несе денотативну інформацію, то її англійські часткові відповідники – це складні слова *a guelder-rose* або *a snowball tree*, які, однак, ніяких конотативних асоціацій не спроможні викликати, напр.: «А сад той обсаджений був густо яворами, шкороухом та червонов калинов» – «*The garden was a lovely spot, thick with sycamore, rowan and guelder-rose trees*» «А то раз у неділю сидить Оленка в садочку в Сергія... *Калина* кучерява, з одного боку підперта; лавочка, столик, там і вона, чорнобровенька квіточка» – «*One Sunday, Olenka was sitting in Serhiy's orchard... Under a fluffy guelder-rose, supported on one side, were a bench and table. There sat the young beauty*» : Л. Прокоп, О. Сологубенко].

В асоціативному плані відносним відповідником реалії «калина» є лексема *a cranberry* («журавлина»). Рослина, що її це слово позначає, відома в усьому англомовному світі. До Англії у 1686 р. її привезли північноамериканські колоністи німецького походження. Крім ягід, які звичайно називають *moor/marsh berries*, є і кущовидний різновид – *a cranberry bush/tree*, що має різноманітні декоративні форми. Уже в XIX ст. лексема *cranberry* вживалася в англійській літературі з конотативною семантикою дівочої цнотливості й червоної барви. Підтвердження знаходимо, зіставляючи українські оригінали з їхніми англомовними

перекладами: «Маруся почервоніла, як калина» «*She became crimson as clusters of the cranberry*» . Таке відтворення семантики реалії «калина» доречніше за транскрипцію з виноскою: «Дід... так глянув на Одарку, що вона потупилася і почервоніла, як калина» – «*The grandfather... gazed on Odarka in such a manner that she blushed red as the kalina*» з поясненням у «Словникові»: «*kalina – cranberry, symbol of women's beauty*» [65, с. 197].

Словесний образ «червона, як калина», побудований на реалії «калина», дуже важко відтворити по-англійському. «Чогось наша Катря не така, як завжди: метушиться, з рук усе падає, все вона поспішає й червона, як калина» – так починається розділ «Весілля Катерини» із книги Д. Красицького «Дитинство Тараса». Словесний образ «червона, як калина» – це і певний національно-культурний компонент опису і певна асоціація з весіллям – подією, про яку буде йти мова в розділі. М. Скрипник передала лише денотативну семантику цього порівняння дескриптивом *blushed for no reasons at all* [61]. Але це один з тих випадків, коли втрати неминучі: англійській мові властиве порівняння *as red as a beetroot*, але, у даному випадку, воно, з естетичних міркувань, у край невідповідне.

Якщо ж епітетну конструкцію «калиновий рум'янець» передано по-англійському висловом *rosy-cheeked looks*, то таке дескриптивне відтворення досить адекватне, порівн.: «Скільки мріяв про неї ночами, скільки віршів для неї писав, а вона була й лишається з усіма ласками, жагою, рум'янцями калиновими для іншого...» «*How many nights had he dreamed of her, how many of his poems had he dedicated to her, yet all of her passion and rosy-cheeked looks were destined for another...*» [61, с. 15].

Транспозицію на конотативному рівні можна застосовувати лише тоді, коли сема локальності не актуалізована в тексті оригіналу.

2.8. Метод уподібнення

Суть методу уподібнення полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела іншомовним аналогом – реалією мови-переймача. І. Левий називає цей вид перекладу «субституцією» або «підстановкою», стверджуючи, що його доречно застосовувати тоді, коли концентрація спільного досить сильна [71, с. 123]. Іноді знаходимо його і в оригінальній англomовній літературі на іноземну, зокрема, українську, тематику, як у повісті «Найстрашніший злочин» відомої англійської письменниці Д. Джерард: «*Besides the national beetroot soup, there were **pirohy** (a sort of small **dumplings**) which absolutely swam in butter, and the most artistic sour cream **dumplings***» [72].

При методі уподібнення виникає небезпека штучного перенесення читача в рідне середовище, а тому цей метод не завжди бажаний з погляду стилістичного й національно-культурного. Приміром, перекладаючи новелу В. Стефаніка «Камінний хрест», М. Скрипник підмінила реалію «грейцір» грошовою одиницею англomовного світу «*a penny*», порівн.: «Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слухний чоловік та не сховає дідів *грейцір*» – «*I'll leave the money with Yakiv, because he is a young and honest man, and won't pocket the old man's pennies*» [64, с. 64]. У сигніфікативному аспекті переклад – вірний: «грейцір, крейцар, крейцер – у колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця XIX ст.) – дрібна розмінна монета» [62, с. 333]; «*a penny used as a general or vague word for a piece of money, hence a small sum of money, money*» .

Але цитований вище переклад викликає зовсім протилежну національно-культурну конотацію: читач одразу відчує, що так Іван Дідух – покутський селянин – не міг говорити. Іван Дідух – канадський іммігрант можливо, – говорив би подібно, правда, він ужив би слово *a cent (cents)*. А мистецтво перекладу в тому і полягає, що читач повинен завжди відчувати певну «чужинність» перекладного твору, певний його національний колорит.

2.9. Контекстуальне розтлумачення реалій

Такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій нерозривно пов'язаний з цілісністю художнього тексту і полягає у роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті, як, наприклад, у повісті «Захар Беркут» І. Франка. Її підзаголовок («Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці») свідчить про те, що в повісті чимало історичних реалій, серед них і «копа» До речі, СУМ не зовсім точно роз'яснює семантику цієї реалії: «На Україні в XV—XVIII ст. – збори сільської громади для розв'язання судових та громадських справ» [65, с. 278]. Ось як майстерно І. Франко впроваджує для свого сучасника цю реалію: «Три старці йшли повільно. Перед кожним дворичем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-небудь із жильців дворича явився, вони говорили: «Завтра на *копу!*» і йшли далі... «На *копу* скликають, на раду громадську», – сказав Максим» [62, с. 29].

Такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій нерозривно пов'язаний з цілісністю художнього тексту і полягає у роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті, як, наприклад, у повісті «Захар Беркут» І. Франка. Її підзаголовок («Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці») свідчить про те, що в повісті чимало історичних реалій, серед них і «копа» До речі, СУМ не зовсім точно роз'яснює семантику цієї реалії: «На Україні в XV—XVIII ст. – збори сільської громади для розв'язання судових та громадських справ» [69, с. 278]. Ось як майстерно І. Франко впроваджує для свого сучасника цю реалію: «Три старці йшли повільно. Перед кожним дворичем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-небудь із жильців дворича явився, вони говорили: «Завтра на *копу!*» і йшли далі... «На *копу* скликають, на раду громадську», – сказав Максим» [62, с. 29].

В англійських перекладах української прози знаходимо реалію «копний майдан», передану дескриптивом *the centre of the common*, порівн.:

«Засумувала і стара липа на *копнім майдані* за селом» – «*The linden in the centre of the common beyond the village also seemed to droop with sorrow*» [67, с. 150]. Загалом, відтворення вірне, зокрема, якщо врахувати семантику лексеми *common*: «*area (usu in or near a village) of unfenced grassland for all to use*» [67,]. Правда, сема «часова дистантність» втрачена тут повністю, але із ситуативного контексту читач добре розуміє, про що йдеться.

У повісті «Захар Беркут» І. Франко контекстуально розтлумачує реалію «медвідник»: «Той держав уже в руках простого, на оба боки острого меча, що його називав *медвідником*» [62, с. 18]. За допомогою калькованих слів (*bear-sword* і *Bärenmesser*) англійський перекладач М. Скрипник та німецькі С. і О. Кузьміни контекстуально впроваджують цю реалію: «*The latter now held in his hands a straight sword, sharpened on both sides, which he called a **bear-sword***»; «*Dieser hielt schon das gerade zweischneidige Kurzschwert, auch **Bärenmesser** genannt, in der Hand*» [71, с. 19].

2.10. Ситуативний відповідник

Віднайдення ситуативних відповідників – творчий процес, у якому головним орієнтиром виступає контекст. Завдяки ситуативним відповідникам перекладач має змогу не тільки вибрати оптимальний варіант, а й внести різноманітність у переклад однієї і тієї ж реалії оригіналу, щоб всебічно охарактеризувати її. Так, в оповіданні Марка Вовчка «Козачка» читаємо: «Свати й не переводяться в Олесиній хаті» [66, с. 41]. У перекладі М. Скрипник «*The young men continued to press their suit in Olesya's house*» [66, с. 16] глобальна семантика реалії передана на рівні вільного словосполучення, яке можна вважати ситуативним відповідником з втратою, однак, українського національного колориту. Виходячи з головної ідеї оповідання «Козачка» – засудження кріпацтва, показ того, до

чого людину могли довести жахливі умови життя, – така втрата допустима. Але доречніший, адекватніший переклад Н. Педан-Попіл, де реалію «свати» відтворено на гіперонімічному рівні: «*The matchmakers kept coming one after another to Olesya's house*» [408, с. 25]. Він буде зрозумілий англійцям, адже а *matchmaker* („one who brings about or negotiates a match or marriage, usu, one who is addicted to scheming to bring about marriages» [66, с. 227]) – лексема основного словникового складу англійської мови.

При відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії «пан», внаслідок дуже великого інформативного її обсягу, широких референційних можливостей, застосовують різні ситуативні відповідники залежно від контексту. Крім поданих раніше прикладів, наведемо ще такі: Під той час приїздили з Лоєшти якісь пани – *In the meantime more doctors came to Loeshti*; Андрій не покидав надії, що ось-ось не видко, як наїдуть пани, усе полагождать і пустять фабрику – *Andriy never gave up hope that suddenly the owners would appear from nowhere, repair the factory and put it in operation again* [64, с. 234]; пани якісь такі сердиті – *the gentry seemed so irritable; the nobles were somehow irate*; «Голубко моя!» – промовив пан стиха – «*My dearest,*» *the lord said quietly*; «*Darling!*» *the master spoke softly* [65, с. 93]; Вавілонський пан збирався придбати паровика – *A local landowner intended buying a steam engine* [65, с. 21]; щоб не зустрітися з вербівськими людьми, або й з своїм паном – *to avoid coming across someone from Verbivka, maybe even their master in person* [70, с. с. 57]; Мій і ваш пан, князь Данило Романович – *My overlord and yours – the prince Danilo Romanovich* [66, с. 72]; Ви гадаєте, що паном так говорити, як вам си здає – *You think it's easy to think of everything when talking to a learned person* [66, с. 37]; еполети на панах, ризи на батюшках так і мигтять – Л. Прокоп, А. Сологубенко; а за ним усе пани бігли тройками. Отже, складається така картина щодо ситуативних відповідників української лексеми пан (пани) в англійському художньому мовленні (рис.2.)

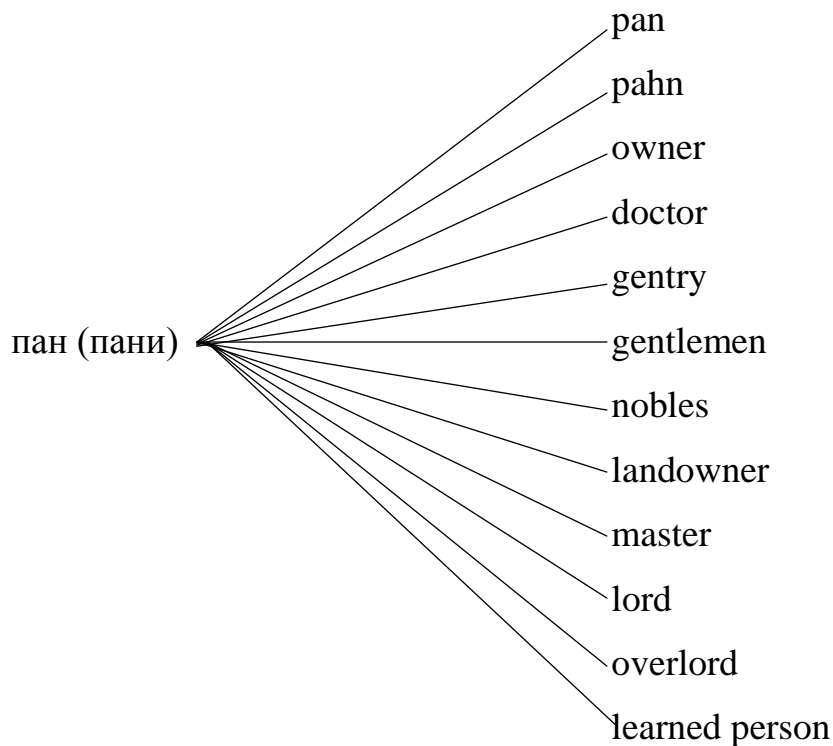

Рис. 2. Англійські ситуативні відповідники української лексеми «пан»

Поліфункціональність мови виявляє себе в інтепретаціях смислу, що охоплюють як сфери мовлення, так і сфери буття і відтворюються в системі різнорівневих значень. Якщо в категоріях логічного мислення розкривається упорядкованість об'єктивного світу, то в модально-оцінних парадигмах знаходить своє втілення суб'єктивність бачення, індивідуально-психологічні властивості, можливості ціннісних орієнтацій. Прагматичний характер оцінки, її зв'язок із ситуацією мовлення, із контекстом зрештою не суперечать загальноетичним засадам оцінювання, йдеться скоріше про оточення, індивідуалізацію оцінної діяльності, закладеної в соціокультурному середовищі. Етичні норми правила визначають аксіологічні підходи і принципи, мають безпосередній вихід у проблематику семантики, прагматики і синтаксису оцінних слів, їх поведінку в тексті, в живому мовленні.

Можливим референтом оцінних слів виступають позитивні чи негативні якості, що в основі своїй досить мінливі, змінні і залежать від позиції мовця, а відтак і від їх приписування класу предметів, у межах якого

вони можуть бути виділені. Визначаючи відносність понять «добре» і «погане», допустимі проміжні ланки оцінності, не можна виключати зв'язок оцінки з природними властивостями об'єктів оцінювання, адже поряд із тривіальними, утилітарними цінностями існують інші – гедоністичні, естетичні, етичні; відповідні рішення набувають онтологічної значущості.

У процесі оцінювання виникає ситуація вибору. Якщо, скажімо, необхідно оцінити поведінку індивіда як позитивну чи негативну, потрібне значення поведінкових стандартів, що визначаються знаком «плюс» або «мінус», що й дозволить зробити достеменний висновок. Існування загальноновизнаних – принаймні в межах даного соціуму – стандартів веде до несуперечливості оцінних суджень; якщо принципи вибору змінюються, відхиляються від визначених норм, набувають індивідуального або обмеженого в своїх інтерпретаціях вигляду, виникає потреба уточнення або й зміни вихідного стандарту. Водночас при оцінюванні виявляється здатність оцінного значення впливати на діяльність, в свою чергу визначати поведінкові стереотипи. Відкриваються перспективи для окреслення місця і функцій оцінювання – а відтак і ціннісних орієнтацій у процесах соціокультурного буття, в ситуаціях егоцентристського (людського) рівня, тим самим процедура оцінювання набуває практичного застосування.

Якщо «добре» відповідає ідеалізованій моделі макро- і мікросвіту, що усвідомлюється як мета буття людини, а звідси й його діяльності, а «погане» – як не відповідне цій моделі, то тим самим в уявленнях про добро і зло знаходить відбиток узагальнене сприйняття картини світу, а звідси – соціальні, культурні, національні, релігійні й інші світоглядні критерії. В ідеалізованій моделі, за якою визначається позитив чи негатив, етнопсихологічний чинник може займати як першорядне, так і вторинне, похідне місце. Наведемо такий приклад. Якщо моделюється ситуація «конфлікту між державою і нацією, особливо ж там, де кілька народів було скупчено під чужим політичним пануванням і де державний централізм вороже ставився навіть до культурних змагань недержавних народів», тоді

співвідношення між об'єктом «держава» і змодельованим її образом призведе до її негативної оцінки. В умовах утворення нації-держави змінюється модель суспільства, на місце конфлікту приходять взаємодоповнення, співбаланс політичних, культурницьких, етичних й інших інтересів, а звідси – змінюються критерії оцінювання, «мінус» перетворюється в «плюс». Отож, лінгвістичні знаки-предикати «добрий» і «поганий» лише фіксують ті властивості, які мають аналізованій моделі.

Зв'язок дескриптивних і оцінних значень виявляється в співвідношеннях із референтами і розкривається в їх реляційних (які встановлюють відповідність між світом і його ідеалізованою моделлю) властивостях. Скажімо, оцінні предикати одержують різну кваліфікацію за умов кількох дескриптивних значень слова, що особливо виразно усвідомлюється в ситуаціях можливого переосмислення під впливом етнокультурних чинників.

Так, наприклад, із архетипом-символом *вода* звичайно пов'язується уявлення про небуття, смерть, забуття; в українському народному світобаченні вода – це і символ чистоти, свіжості, всіляких щедрот; опосередковано таке сприймання відбито у символі криниці, яка знімає спрагу, надає сили, міці: «*Піди до криниці, Поки півні не співали, Умийся водою*» [73]. Подібне ставлення до криниці відбито в прислів'ях: «До доброї криниці стежка утоптана», тобто з добрими людьми є бажання поспілкуватися, до них хочеться звернутися за порадою тощо; «Не брудні криниці згодиться тобто не роби зле, бо воно на тебе самого і повернеться. Сприйняття криниці як символу, опосередковане умовами степового життя, селянською натурою українця, разом із тим не втрачає зв'язку з поняттям-образом води – носія минучості всього суцього (двічі в одну воду не ввійдеш); порівняйте: «– Любчику, закинь... нинішню пригоду в криницю забуття» [71].

Суть усіх згаданих, символів, їх семантика неодмінно мають бути враховані при перекладі з рідної мову на мову-реципієнт.

Формування й розвиток власне національної української словесної символіки йде різними шляхами. Поширеним є виникнення образу-символу шляхом усвідомлення співвідношення, зв'язку між первісним предметом (денотатом), якому в народній уяві надається та чи та символічна функція, і словом-символом, що сприймається як мовне втілення певних узагальнених ознак. Досвід, фонові, пресупозитивні знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (природні умови, особливості побуту, історико-культурологічні чинники тощо), підтримують символічне значення, а постійні асоціації, що супроводжують символ, створюють передумови для його вживання в складі фіксованих контекстів, різного роду словесних формул, визначають його здатність передавати глибинний зміст, ставати носієм тієї чи тієї ідеї.

Скажімо, в традиціях українців здавна використовується *вишитий рушник* як предмет-символ рідної домівки, доброзичливості, шани: *«І рушник вишиваний на щастя, на долю дала. Я візьму той рушник, простелю, наче долю...»*. У весільних обрядах рушник вважається запорукою щастя, доброго подружнього життя, його подають старостам при сватанні, на нього мають ставати наречені в час одруження: *«Вмочаю я рушники, розстелю на зеленій траві, а в мене з очей капують сльози. Коли ж я собі, думаю, нарядю на рушники та ще й квітками повишиваю»*. Обряди сватання і одруження знайшли відображення в стійких зворотах *рушники подавати* (давати згоду у); *на рушнику стати* (одружитися, повінчатися).

Тож тепер, порівняймо, тлумачення лексеми **рушник** в українській мові і його англійського відповідника *towel* в дескриптивних значеннях і їх можливу оцінну характеристику. **Рушник**. 1. Довгастий шматок тканини (бавовняної, м'якої, полотняної і т. ін.) для витирання обличчя, тіла, посуду тощо. 2. Шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом; традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах і т. ін. [51, с, 919]. Якщо врахувати, що оцінні значення не розкривають онтологічної сутності речей, а лише констатують їх

відповідність критеріям «добрий» і «поганий» (звичайно у супроводі багатьох модальних кваліфікацій – бажане, потрібне, притаманне, необхідне тощо), то слово *рушник* і в першому, і в другому значеннях може набувати оцінної характеристики. Скажімо, *рушник* 1 може бути *чистим, духмяним* і под., може бути *брудним, подертим* тощо, супроводжуючись відповідно предикатами позитивної і негативної оцінки. У тексті «Маруся дістала з комода *рушник*, повісила на цвях біля умивальника» це випраний, випрасуваний рушник, оцінка якого «плюс». *Рушник* 2 має лише підкреслено позитивну оцінку; вона зовнішньою привабливістю вишитої тканини, а й передовсім – тими етнічними асоціаціями, що супроводжують народні уявлення про прекрасне, красиве, виконання обрядових процесів. Подібні цінні нашарування виявляють себе в фраземах із компонентом *рушник* 2 саме під впливом етнолінгвістичних чинників: *повернутися з рушниками, готувати рушники, рушники брати, подавати рушники, посилати за рушниками, рушники дбати, ставати на рушнику* тощо [51, с. 919]. Англійське *towel* має значення: 1. n. *a piece of absorbent cloth or paper for drying oneself or wiping things dry: a hand-bath towel; a paper towel. E.g. He dried his feet with the towel... My hair is wrapped up in the towel, because I've just washed it when you rang.* 2. If you ***throw in the towel*** or ***chuck in the towel***, you stop trying to do something because you realize that you cannot succeed; an informal expression. E.g. ***I think it's time to throw in the towel.***

Етнолінгвістичні засади оцінювання з найбільшою повнотою виявляють себе в процесі встановлення, вибору мотивацій і критеріїв оцінки. На думкою аксіологів, принципи вибору цих критеріїв значною мірою залежать від принципів виділення самих об'єктів; навіть там, де йдеться про нефіксовані критерії, лише концептуальний аналіз, з'ясування зв'язків між класами виявляє оцінне підґрунтя.

На основі узагальнених значень таких архетипних символів, як *світ* (*світло*), *вогонь, сонце, кров, вода, коло (колесо)* тощо, на національному ґрунті з являються проміжні символічні поняття, розвиваються нові образні

асоціації і паралелі; при цьому первісне значення символу-архетипу, його образне бачення більшою або меншою мірою зберігається в усіх семантичних перевтіленнях. Наприклад, загальний образ-ідея світла, вогню-символу буття, життя, радощів – на ґрунті слов'янської міфотворчості, української народної поезії зазнає поступово видозміни і зрештою виявляє себе в образі красної дівичі – *червоної калини* як символу жіночості, дівочтва, краси; адже саме жінка втілює ідею продовження життя, роду. Ці образні асоціації знайшли відбиток у весільних обрядах (*калину ламати*); уявлення про *калину як носія життєдайної сили* одержало розвиток в усвідомленні **червоної калини як символу рідного краю, Батьківщини, України**: у прислів'ї «Без верби і калини нема України», в пісні «*Ой у лузі червона калина похилилася, Чогось наша славна Україна зажурилася...*»; порівняйте: «*Цвіт-каліно, Україно, розцвітай!*» [62].

Безумовно, що для відображення значення символу України – *калини* – при перекладі на англійську мову, нам видається доцільним за нинішніх реалій, використати прийом транскрибування. Так само як цей прийом використовується для передачі таких етнолексем як *kiptar (sheepskin jacket)*; *kolesha (the maize porridge)*; *polonina (the grassy oasis on the big pine-hills)*; *trembita (a ten-foot-trumpet)*. Щоправда у цих випадках використовується комбінована реномінація – транскрипція з описовою перифразою. Проте у випадку *калини*, яка нині стала відома на весь світ як символ України, достатньо буде транскрибування, хоча донедавна ця лексема просто перекладалася відповідником.

Отож специфіка аксіологічних текстів визначається не стільки змістом окремого оцінного слова, скільки наповненням цілого з урахуванням відношень між елементами. Безумовно, ця специфіка має враховуватися при передачі етнолексем з однієї мови на іншу. А їх колорит та конотація, як найважливіші ознаки етнолексем, найтіснішим чином пов'язані і з способом передачі етнолексем при перекладі.

Висновки до Розділу 2

Аналіз практичного матеріалу дозволяє зробити наступні висновки.

Етнолексеми – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача. Проблема перекладу етнолексем є актуальною в сучасний період, коли семасіологія звертає все більшу увагу на культурну зумовленість змістового плану мовних одиниць, на їх історичну, соціальну, етнічну співвіднесеність з нормами національної культури, яка проявляється і знаходить своє вираження у фонових знаннях реалій. Слід підкреслити, що індивідуальні фонові семи як явище тимчасове в переважній більшості випадків ніде не фіксуються, тоді як соціальні фонові семи експлікуються в словникових тлумаченнях. Виходячи з критерію ступеня поширеності, соціальні фонові семи можна охарактеризувати як: а) національно-культурні, сформовані у понятійній системі окремої лінгвокультурної спільності; б) регіональні, співвіднесені з поняттям, поширені у групі або, як мінімум, у двох лінгвокультурних спільностях; в) міжмовні, що відображують поняття, властиві всім людям незалежно від їх національної та культурної приналежності.

Таким чином, вибір методу трансляційного перейменування етнолексем зумовлюється її мовно-естетичною суттю, позамовними асоціаціями, стилістичною роллю реалії у художньому мовленні, ступенем обізнаності адресата. Завжди треба враховувати функціональний статус етнолексем, її композиційну функцію, її маркованість, прагматичний аспект висловлювання. Основні труднощі при відтворенні етнолексем пов'язані, по-перше, з відсутністю в мові реципієнта повного чи часткового відповідника у зв'язке з відсутністю у носіїв цієї мови референтів, які позначаються етнолексею (різниця фонові інформації); по-друге, з різноструктурністю і генетичного неспорідненістю мови оригіналу та мови перекладу.

Відбір етнолексем з лексичного масиву мови здійснювався шляхом логіко-індуктивного аналізу творів художньої літератури. Етнолексем встановлюються на основі вміщених у словникових тлумаченнях енциклопедичних даних національно-культурного, країнознавчого характеру, що асоціюються в свідомості носіїв певної мови з референтами цих лексичних одиниць. Далі встановлюється основне лексичне значення досліджуваних одиниць, яке потім членується на елементарні смислові одиниці (семи).

Визначення лінгвістичного статусу етнолексем становить певні труднощі, оскільки між окремими групами референтів та номінуючими їх мовними одиницями не існує однозначної відповідності.

Компаративний аналіз оригіналу та перекладу (дозволяє зробити певні висновки. Найбільш продуктивними способами відтворення національних маркерів у перекладі є: а) **транскодування** застосовано в **35%** від загальної кількості прикладів. Перекладачі застосовують цей спосіб як можливість виділити реалії, підкреслити їх специфічність. На жаль, контекст може не розкривати значення реалії, переданої транскрипційним (транслітераційним) шляхом і тоді вона залишається незрозумілою для читача; б) **гіперонімічний переклад** (узагальнюючий, приблизний переклад) застосовано в 12% випадків; Цей спосіб відтворення дещо збіднює уявлення, пов'язане з назвою реалії вихідної мови, неминуче призводить до втрат конкретності; в) **дескриптивна перифраза (в 21.5%)** – спосіб трансляційного перейменування пов'язаний з прагненням до експліцитності. Проте він інколи веде до втрати частини позамовної інформації, семи «локальності» г) **уподібнення (17.5%)**; г) **використання ситуативного відповідника (6%)** та **калькування (8%)** зустрічаються рідше в перекладі етнолексем.

Часто контекст може не розкривати значення реалії, яка залишається незрозумілою для читача. На жаль, переклади не завжди доповнені відповідними коментарями. Саме тому так гостро відчувається необхідність

словників реалій, які б підвищили культуру читача та полегшили працю перекладача.

Хоча в деяких випадках при передачі національно-культурних маркерів спостерігаються втрати рівновартості, співставлення перекладів з оригіналом підтверджує основне положення перекладознавства про перекладність та можливість адекватного відтворення твору.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження розглянуто дискусійну проблему етнокультурної компетенції як системи етнічної культури, що забезпечує всі види діяльності народу, описано способи набуття мовними знаками культурного змісту.

У ході проведеного дослідження встановлено таке:

1. Етнокультурна компетенція зумовлює збереження та трансляцію від покоління до покоління етнічної культурної традиції, є параметром самоорганізації життєдіяльності етносу. Основним засобом організації етнокультурної компетенції є код культури – зафіксований у певних формах зміст, що відображає якусь найбільш типову стандартну ознаку культурної специфіки етносу. Межа між кодами культури не є чіткою, вони дифузно проникні. Одним із механізмів такого взаємного проникнення служить переінтерпретація кодів на підставі метафоризації – вербального представлення однієї кодової системи знаками іншої. Найменшою одиницею мовної репрезентації етнокультурної компетенції вважаємо сему або конотативний відтінок. Когнітивним підґрунтям етнокультурної компетенції є стереотипи, концепти культури, прецедентні феномени, етнічні міфи, архетипи колективного позасвідомого, змістовий обсяг символів.

2. На основі зіставлення англомовних перекладів прози з їхніми оригіналами можна дійти висновку про дієві способи трансляційного перейменування етнолексем: транскрипція (транслітерація); гіперонімічне перейменування; дескриптивна перифраза; комбінована реномінація; калькування, повне і часткове; міжмовна транспозиція на конотативному рівні; метод уподібнення (субституції); віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад;) контекстуальне розтлумачення (інтерпретація) етнолексем.

Транскрипція (транслітерація). Терміном «транскрипція» позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис

звучання слів (у тому числі, реалій) мови-джерела графемами мови-переймача. Транскрипція, зв'язана точною передачею звучання іноземного слова, – не єдиний спосіб передачі. Можлива і передача графіки – транслітераційна передача. Транскрипція і транслітерація – найлаконічніші способи. Завдяки ним створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності.

Водночас, коли йдеться про нефонетичні (щодо правопису) мови, зокрема, таку, як англійська, то транскрипція доречніша, ніж транслітерація, остання не відтворює справжнього звучання слів вихідної мови, а часто навіть спотворює його.

Доречно транскрибувати, передусім, ті реалії, які, через важливість денотатів, мають шанси ввійти, з часом, у периферійні шари словникового складу мови-реципієнта.

Інколи перекладачі застосовують транскрипційний спосіб передачі реалій тоді, коли вважають, що реалія дуже вагома – чи семантично, чи стилістично, чи в обох планах. Проти транскрипції як масового способу передачі реалій іншомовним звуковим матеріалом часто лунають голоси критиків.

На наш погляд, неминуче треба подавати в національній подобі, тобто транслітерувати, – це етніми, до яких відносять антропоніми та топоніми, на зразок українських Тарас, Ярема, Калина, Вірко, Вірмена. Такі слова сприяють створенню національного колориту, часто в них – відгомін історії. Для філолога вони – прекрасний матеріал для пізнання і вивчення семної структури мови.

Гіперонімічне перейменування. Це досить поширений вид перекладу реалій, пов'язаний із засадними поняттями лексичних трансформацій, категоризацією денотата, визнанням ізоморфізму частини і цілого, генералізацією. Усе це належить до мовних універсалій. Можливість такого виду трансляційного перейменування, такої деконкретизації зв'язана з

наявністю міжмовних гіпонімів, які, в свою чергу, зумовлені гіпонімією як мовною універсалією. Під міжмовною гіпонімією розуміється відношення слів однієї мови, що називають видові поняття, до слів іншої мови, що означають родові поняття.

При заповненні лексичної лакуни способом гіперонімічного перейменування відбувається вилучення певної інформації, втрачається культурологічна і лінгвокраїнознавча атрибуція реалій – це, по суті, дереалізація реалій, бо часто конкретне поняття передається лексемою надзвичайно широкої, розпливчатої референції. При такому виді перекладу стилістична роль реалій незначна.

Гіперонімічний переклад передає семантику так званих денотативних реалій з втратою семи «локальність» і окремих семантико-диференційних ознак. При семантичному пристосуванні, яким є гіперонімічний переклад, треба бути дуже обережним, щоб не внести в художній твір чужий національний колорит, не знівелювати національної чи соціальної специфіки.

Одночасно гіперонімічне перейменування має певні позитивні риси. Якщо інші способи відтворення реалій часто надмірно актуалізують текст, бо вносять в нього щось нове, що приковує до себе увагу, то гіперонімічне перейменування поруч з уподібненням і віднайденням ситуативного відповідника належить до нейтральних методів. Часто гіперонімічне перейменування доречніше, ніж транскрипція. Вдало застосований, цей метод може досить добре відтворити семантико-стилістичні функції реалій оригіналу. Інколи він, здається, віддаляє її переклад від оригіналу, але насправді це віддалення суто зовнішнє, формальне, що спричиняє глибоку внутрішню смислову відповідність.

Застосовуючи цей метод, перекладачі зобов'язані зокрема уважно ставитися до історичних реалій, щоб не допустити, з одного боку, модернізації їх, а, з другого, – дбати про доступність тексту для сучасного читача.

Дескриптивна перифраза. Коли потрібний високий ступінь експліцитності у процесі перекладу, часто застосовують дескриптивну перифразу, чому сприяють контекстно-ситуативні чинники. Наявність різних видів перифраз і перифрастичних зворотів у мові зумовлена особливостями логічних структур мислення, перифрастичними можливостями природних мов. Дескриптивні потенції кожної мови як одна з констант усього мовного розвитку, одна з мовних універсалій, дають можливість створити замість будь-якого імені його описового еквівалента і є основою міжмовної перифрастичності. Певна річ, в описовому перейменуванні частина позамовної інформації втрачається, зокрема сема «локальність» замінюється семою «незвичність», «винятковість».

За допомогою дескриптивної перифрази розкривають у перекладі семантику, денотативну і конотативну.

Оскільки дескриптивні перифрази майже ніколи повністю не відтворюють семантики оригіналу для іноземного читача, перекладач, застосовуючи дескриптивний метод, не повинен втрачати почуття міри, щоб у погоні за правдою деталі не розминутися з художньою правдою цілого.

Іноколи описові перифрази, проіснувавши в мові деякий час, виходять із вжитку, поступаючись транскрибованим словам і неологізмам. Це можливо лише тоді, коли відповідні денотати набувають все більшого поширення.

Комбінована реномінація. Комбінована реномінація – найчастіше транскрипція з описовою перифразою (значно рідше – з гіперонімом) – досить ефективний, хоча й багатослівний, спосіб максимальної передачі семантики реалій, зв'язаний з лінійним розширенням тексту. Транскрибоване слово вміщає сему «незвичність», «чужинність», а дескриптивна перифраза (або ж гіперонім) роз'яснює семантику реалій, денотативну і, за змогою, конотативну, зокрема національно-культурну. Комбінований спосіб розтлумачення семантики реалій поширений у наукових і науково-популярних текстах. Такий прийом часто застосовується і в оригінальній творчості, зокрема, коли йдеться про побут іншого народу.

Комбінована реномінація часто адекватніша, ніж описова перифраза, го-ловний недолік якої – втрата семи «локальність», «часова відстань», а разом з нею і національного колориту. Часом перекладач, коли реалія згадується вперше, передає її зміст комбінованою реномінацією, а згодом вживає лише транскрибоване слово. Інколи у склад комбінованої перифрази входять транскрибоване слово і гіперонім, інколи вона складається з транскрипції власної назви і часткового її перекладу.

Позитивна риса комбінованого перейменування – його стислість. Це трапляється найчастіше тоді, коли комбінована реномінація вміщає гіперонім.

Калькування. Це особливий вид запозичення, коли структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно матеріальними засобами мови-реципієнта.

Калькування пов'язане з активізацією національних мовних засобів у процесі створення власних перекладних відповідників для іноземних понять, воно стимулює виявлення і повніше використання прихованих потенцій рідної мови. Цей метод, що передбачає відтворення внутрішньої форми слова, а разом з нею – структури образного переносу значень, активізує словотворчі засоби, дає поштовх до утворення семантично містких неологізмів. Властива їм експресивність і часто образність стимулюють їхню появу в лексико-семантичній системі мови-реципієнта.

Розрізняють повне і часткове калькування. При повному (точному) калькуванні слова (звичайно частинами) або словосполучення буквально перекладаються. Точна калька в лексичному і семантичному відношеннях повністю збігається з відповідником у мові-джерелі. Таких кальок зовсім мало.

При частковому (змішаному, модифікованому) калькуванні вислови частково перекладаються, а частково будуються з іншомовного матеріалу чи бодай за іншомовним зразком. Інколи нелегко провести чітку межу між

змішаною калькою і комбінованою реномінацією. Це буває тоді, коли поруч з калькою дається певне розтлумачення.

Транспозиція на конотативному рівні. Інколи у тканині художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані з затемненням локальної характеристики. У таких випадках доречно застосовувати міжмовну конотативну транспозицію (транспозицію на конотативному рівні), замінюючи реалію мови-джерела реалією мови-реципієнта з іншим денотативним, але рівновартним конотативним значенням. Часом денотативне і конотативне значення переплітаються, і це створює для перекладача складну ситуацію.

Транспозицію на конотативному рівні можна застосовувати лише тоді, коли сема локальності не актуалізована в тексті оригіналу.

Метод уподібнення. Суть цього методу полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела іншомовним аналогом – реалією мови-реципієнта. Цей вид перекладу називається ще «субституцією» або «підстановкою», адже його доречно застосовувати тоді, коли концентрація спільного досить сильна.

При методі уподібнення виникає небезпека штучного перенесення читача в рідне середовище, а тому цей метод не завжди бажаний з погляду стилістичного й національно-культурного.

Ситуативний відповідник. Часом еквівалентну ситуацію, семантику реалії, денотативну, конотативну, зокрема національно-культурну, можна відтворити (хоча б частково) на рівні мовлення (в поодинокому ситуативному контексті) оказійним відповідником, семантичний континуум якого поза контекстом не має нічого спільного із семантикою реалії мови-джерела.

Віднайдення ситуативних відповідників – творчий процес, у якому головним орієнтиром виступає контекст. Завдяки ситуативним відповідникам перекладач має змогу не тільки вибрати оптимальний варіант, а й внести

різноманітність у переклад однієї й тієї ж реалії оригіналу, щоб всебічно охарактеризувати її.

Контекстуальне розтлумачення реалій. Такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій нерозривно пов'язаний з цілісністю художнього тексту і полягає у роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті. Інколи контекстуальне розтлумачення охоплює дескриптив і гіперонімічне перейменування.

3. Компаративний аналіз оригіналу та перекладу (дозволяє зробити певні висновки. Найбільш продуктивними способами відтворення національних маркерів у перекладі є: а) транскодування застосовано в 35% від загальної кількості прикладів. Перекладачі застосовують цей спосіб як можливість виділити реалії, підкреслити їх специфічність. На жаль, контекст може не розкривати значення реалії, переданої транскрипційним (транслітераційним) шляхом і тоді вона залишається незрозумілою для читача; б) гіперонімічний переклад (узагальнюючий, приблизний переклад) застосовано в 12% випадків; Цей спосіб відтворення дещо збіднює уявлення, пов'язане з назвою реалії вихідної мови, неминуче призводить до втрат конкретності; в) дескриптивна перифраза (в 21.5%) – спосіб трансляційного перейменування пов'язаний з прагненням до експліцитності. Проте він інколи веде до втрати частини позамовної інформації, семи «локальності» г) уподібнення (17.5%); г) використання ситуативного відповідника (6%) та калькування (8%) зустрічаються рідше в перекладі етнолексем.

4. Отже, арсенал трансформацій для передачі етнолексики дошть широкий. Це зумовлено насамперед тим, що спектр кодів культури досить об'ємний і відображає різноманітність способів існування й діяльності етносу. Задля збереження адекватності при перекладі необхідно враховувати експоненти коду культури, які формують лінгвокультурологічне поле, щоб це поле не було порушене. Одиницею цього поля є етнолексема, яка є своєрідним поєднанням форми і змісту. План форми містить лексему або

сполуку, план змісту – це культурна інформація – сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної етнічної культури.

5. Словесний символ лише умовно передає відношення між позначуваним і тим, що він позначає, або відповідає тільки одному позначуваному, отож мотивує своє значення не через перенесене знання (точніше, передовсім не через нього), а через фонові значення, мовні пресупозиції. Категорія символу виявляє свій зміст завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне-позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами даного соціуму.

6. Архетипні символи, що передають спільні для значної частини людей значення, стають такими через подібність природи, психіки людини, однак і вони орієнтовані на певну спільноту. Образ-ідея, що його передає символ, часто-густо набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах відбиваються народні традиції, ряди, вірування тощо, а зрештою і національні риси характеру, національна ментальність.

7. Трансцендентний, містичний смисл частини символів, що не піддаються концептуалізації, виводить їх за межі обов'язкової співвідносності образу і його осмислення; в результаті з'являються слова-ідеї з хиткою, розмитотою символікою, принаймні такою, що одержує різну інтерпретацію, як це мало місце в поезії символістів. Разом із тим часом неширокий мовний контекст, його конструкти можуть сприяти виявленню символічного значення, зокрема в умовах частотності словесного образу, розміщення його в аперцептному ряду близьких понять-символів, понять-асоціацій, надання словам із внутрішньою символікою ключової функції тощо. Поступово розкриваючи своє потаємне значення, слово-символ набуває все більшої смислової ваги, нерідко визначає внутрішній зміст самого твору, виступаючи тим самим важливим текстотворчим засобом.

8. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи,

характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості. Основним засобом етнокультурної компетенції є код культури. Мовні знаки є одним із експонентів кодів культури, а найменшою одиницею репрезентації культурного змісту є сема або конотативний відповідник.

9. Подальше вивчення словесної символіки українців має не тільки представити достатньо повний опис символів нашого народу, а й доповнити, уточнити саме поняття символу, символічного образу, символічного значення в лінгвістичному аспекті, на ґрунті національного світосприймання. Словесна символіка, органічно пов'язана з досвідом, фоновими знаннями, складає невід'ємний національно-культурний компонент мовленнєвої діяльності, відбиває національно зумовлені особливості мислення, визначені загальнонародним світо-сприйманням, національним образом самого українця.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булашов Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ, 1992
2. Бурда-Лассен О.В. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження) : автореф. дис ... канд філол.наук. 10.02.16. Київ, 2005. 22 с.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Нью-Йорк, 1976.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Т. I-II. Київ, 1991.
5. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. Вибрані статті про народну творчість. Нью-Йорк, 1981.
6. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. Київ, 1991.
7. Грушевський М. Хто такі українці і що вони хочуть. Київ, 1991.
8. Гудманян А.Г., Сітко А.В., Єнчева Г.Г. Вступ до перекладознавства: навч. посібник. Вінниця : Нова книга. 2017. 296 с.
9. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992.
10. Данилюк А. Г. Українська хата. Київ, 1991.
11. Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О. Українські символи. Київ, 1994.
12. Єрмоленко С. Я. Народнопісенний паралелізм і слова-символи. Українська мова і література в школі. Київ, 1983. № 11.
13. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. Львів, 1989. 216 с.
14. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія Львів, 1983. 174 с.
15. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Вид. 2-е. Київ, 1994.
16. Історія української мови: Лексика і фразеологія. Київ, 1983.

17. Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон, 1983.
18. Кононенко В. Символи української мови. Вид-во «Плай», Івано-Франківськ. 270 с.
19. Кононенко В. Словесний символ: проблеми інтерпретації. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Філологічна*. Вип. I. Івано-Франківськ, 1995.
20. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. Київ, 1991. № 6.
21. Кононенко В. Шляхами народних приповідок. Київ, 1994.
22. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : Дніпро, 1971. 132с.
23. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. Київ : Дніпро, 1972. 216с.
24. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу. Вінниця, Нова книга, 2000. 448с.
25. Кульчицький О. Український персоналізм. Мюнхен-Париж, 1985. міфології.
26. Кундзіч О.Л. Творчі проблеми перекладу. Київ : Дніпро, 1973. 264 с.
27. Нагорна О.О. Етнокультурні особливості семантики англійських фразеологізмів: автореф. дис. ...канд філол. наук. 10.02.04. Одеса, 2008. 21 с.
28. Некряч Т.Є. Чала Ю.П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга. 2008. 194 с.
29. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. *Ескіз української мови*. Київ, 1992.
30. Онацький Є. Культ і символіка сонця у віруваннях українського народу. Збірник на пошану Зенона Кузелі. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962.
31. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ, 1993.

32. Розумний Я. Від символізму до екзистенціалізму: християнські елементи в українській поезії двадцятого століття. Науковий конгрес у 1000-ліття хрищення Руси-України: зб. праць. Мюнхен, 1988-1989.
33. Рудницький Я. Семантика «хреста» й «хрищення» Науковий конгрес у 1000-ліття хрищення Руси-України : зб. праць. Мюнхен, 1988-1989.
34. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. Мовознавство. Київ, 1993. № 6.
35. Сковорода Г. Твори в двох томах. Київ, 1961.
36. Стебельська А. Символ у драматургії Лесі Українки. Збірник наукових праць Канадського НТШ. Торонто, 1993.
37. Чередниченко О.І. *Фразеологія мови як джерело фонових знань*// Мовознавство. 1987. №5. С.17-21.
38. Черноватий Л.М. Карабан В.І. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства. Вінниця : Нова книга, 2007. 438 с.
39. Barkhudarov L.S. Yazyk y perevod. M.: Mezhdunar. Otnoshenyia, 1975. 240 p.
40. Chernov H.V. K voprosu o peredache bezekvyvalentnoi leksyky. Uchen. Zapysky. I Mosk. Nos. Ped. Yn-t ynostr. Yaz. 1958. T.16. P. 223–255.
41. Fedorov A.V. Osnovy obshchei teoryy perevoda. M., 1983 304 p.
42. Komyssarov V.N. Lynhvystyka perevoda. M.: Mezhdunar. Otnoshenyia, 1980. 168 p.
43. 1. Kukharenko V.A. Linguistic study of English artistic speech. Odessa, 1973. 61s.
44. Nykytyn M.V. Osnovy lynhvystycheskoi teoryy znachenyia. M., 1988. 168 p.
45. Retsker Ya.Y. Teoryia y praktyka perevoda. M., 1956 122 p.
46. Shveitser A.D. Perevod y lynhvystyka. M., 1973. 280s.
47. Sobolev L.N. Posobyе po perevodu s russkoho yazyka na frantsuzskiyi. M., 1952. 404 p.
48. Tomakhyn H.D. Realyu-amerykanyzmy. M., 1982 258 p.

49. Vlahov S., Floryn S. Neperevodymoe v perevode. M.: Vyssh. shk., 1986. 416 p.

50. Vynohradov V.S. Leksycheskiye voprosy perevoda khudozhestvennoi prozy. M.: Yzd-vo Mosk. Hos. Un-ta, 1978. 174 p.

ПЕРЕЛІК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

51. Словник української мови: в 11 т./ Редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ : ВТД-во АН УРСР, 1964. – Т.1-11.

52. Collins English Dictionary and Thesaurus. Version 1.0. Computer Software, HarperCollins Publishers, 1992-1993. PC-Windows 95, 17 MB

53. Dictionary of English Language and Culture. – Longman Group UK Limited, 1992. – 1528 p.

54. Kunyn A.V. Anhlo-russkyi frazeolohycheskyi slovar: v 2 t. – 3-e yzd., yspr. M.: Sov. Entsyklopedyia, 1967. t.1 P. 3–13.

55. Lingvo 5.0. PC Programme. Vers. 5.0. Computer Software. BIT Software, Inc., 1989-1997. PC-Windows 95, 60 MB, CD-ROM

56. Longman Dictionary of Contemporary English. L: Longman, 2001. 1668 p.

57. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford, 1995. 1450p.

58. Pocket Oxford Dictionary. PC Programme. Computer Software, Oxford University Press, 1994. PC-Windows 95, 6 MB, CD-ROM. RHWUEL. Collexion™ Reference Engine Version 2.0. software copyright © Novell, Inc. 1996, 1995, 1996. All rights reserved. Novell Linguistic development.

59. The Shorter Oxford English Dictionary, 3d ed. Oxford, 1955

60. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language: Unabridged/ Ed. in chief Ph. B.Gove & the Merriam-Webster ed. Staff. Springfield, Mass.: G. & C. Merriam co, publ., 1961. 2664 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

61. Пушик С. Карпатське літо. *Вітчизна*. 1982. №6. С. 166–179.
62. Рильський М. Т. Зібрання творів: у 20 т. /Редкол.: М. П. Бажан (голова) та інші. Київ : Наук. думка, 1983-1986. Т. 1-11. Художні твори.
63. Симоненко В. Лебеді материнства: Поезія. Проза. Київ : Молодь, 1981. 344 с.
64. Стефаник В. С. Твори. Київ : Дніпро, 1971. 424 с.
65. Тесленко А. Ю. Повне зібрання творів/ Ред. Н. Л. Калениченко. Київ : Наук. думка, 1967. 548 с.
66. Тичина П. Г. Зібрання творів: у 12 т./Редкол.: О. Т. Гончар (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1983-1986. Т. 1-6.
67. Тютюнник Григор. Твори: В 2 т. / упор. А. Я. Шевченко. Київ : Молодь, 1984. Т. 1-2.
68. Українка Леся. Зібрання творів: В 12 т. / Редкол.: Є. С. Шаблійовський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1975-1979. Т. 1-12.
69. Франко І. Я. Захар Беркут. Тернопіль: Богдан. 2018. 246 с.
70. Франко І. Я. Каменярі. Мовами народів світу / Упоряд. Ф. П. Погребенник. Київ : Наук. думка, 1983. 192 с.
71. Франко І. Я. Зібрання творів: В 50 т./Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1976-1980. Т. 1-25: Художні твори.
72. Чендей І. Вибрані твори: В 2 т. Київ : Дніпро, 1982. Т. 1-2.
73. Шевченко Т.Г. Вибрані твори. Київ : Наук. думка, 1981. 172 с.